

Poděkování

Děkuji panu PaedDr. ICLic. Michalu Podzimkovi, Ph.D., Th.D., za vstřícný přístup, metodické vedení a cenné rady, poskytnuté k vypracování této práce.

Anotace

O Janu Jakubu Rybovi bylo již napsáno mnohé. Jeho životopis se objevuje v různých přepracováních, která pracují s téměř totožnými informacemi, tudíž mnoho nového nepřinášejí. Pro důkladné pochopení jeho osobnosti, vztahu k pedagogice, filosofii a různých dalších relací, kterými se budeme zabývat později, však musíme přistoupit alespoň k seznámení s jeho životem, v němž můžeme pozorovat právě ony formující prvky, které Rybu vedly osvícenským směrem. Ryba několikrát během života změnil místo svého působiště, a proto jeho život budeme dělit dle místa působení, na různá období. Cílem práce je zároveň přinést jistý dobový kontext, případně komparaci tehdejšího myšlení a významných událostí, které měly vliv nejen na Rybův život, ale primárně ovlivnily osudy všech obyvatel tehdejších, i dnešních.

Klíčová slova: pedagog, filosof, osvícenec

Anotation

A lot has been written about Jan Jakub Ryba. His life is described in many works, but all of them are based on the same information, so they are practically identical. For a thorough understanding of his personality, relationship to pedagogy, philosophy and many other relations discussed in this paper, it is necessary to explore Ryba's life and find the important moments, which let him to an enlightened way of thinking. Since Ryba changed his location several times, we will devide the parts of his life according to places he lived in. The goal of this paper is to put Ryba's life and work into context and to compare the way of thinking at that time and the important events which influenced not only Ryba's life, but also the life of people then and now.

Key words: pedagogue, philosopher, enlightener

Obsah

Původ a život J. J. Ryby	10
1.1. Dětství a mládí v Přešticích	11
1.2. Léta nepomucká a první zkušenosti se školou	15
1.3. Rybova léta v Praze (1780 – 1785)	22
1.4. Návrat do Nepomuku a působení v Mníšku pod Brdy	26
1.5 Léta rožmitálská aneb „ i v malém městě lze dokázat něco prospěšného“	29
1.6. Roky poslední (1813 – 1815)	42
1.7. Hypotézy kolem Rybovy smrti	45
1.8. Dva pohřby jednoho člověka	47
1.9. Post mortem persuasio	47
J. J. Ryba jako pedagog	49
2.1. Komparace stavu školství před a během působení J. J. Ryby	49
2.2. Rybův přínos v rámci socializačního procesu žáků	55
2.3. Mravní výchova a důraz na vzdělání společnosti	59
2.4. Rybova kontrolní činnost v rámci edukačního procesu	64
2.5. Systém odměn a trestů	66
2.6. Progresivní změny endogenního a exogenního edukačního prostředí	67
2.7. Rybova metodologie a formy výuky	68
2.8. Rybovy spisy pedagogické	72
Rybův postoj k filosofii	77
3.1. Obsah Rybova inventáře	77
3.2. Seneca životním průvodcem Rybovým, prvním, i posledním	82
3.3. Succus et flores	85

Úvod

Tato práce se bude zabývat osobností Jakuba Jana Ryby, pedagoga, filosofa, hudebního skladatele a především osvícenského člověka, který pokračoval v šíření odkazu jednoho z nejvýznamnějších novověkých učenců narozených na českém území, Jana Amose Komenského a Jana Blahoslava. Komenský svým dílem položil základy pro pedagogický obor, a právě Ryba na tyto základy navazuje a významně je rozšiřuje. Jaký však byl život tohoto muže, který jej předčasně a dobrovolně ukončil? Co se skrývalo za laskavou, ale i přísnou tvář člověka, který v mnoha ohledech převyšoval nejen své okolí, ale i současné politicko-religiózní elity? Bylo snad právě toto neporozumění důvodem rozšiřující se nelibosti dalších obyvatel, kteří odmítali svá dítky vodit do školy? Není sporu o tom, že Jakub Jan Ryba byl ve své době značně novátorským a vzdělaným mužem, neustále narážejícím na nevzdělanost a tmářství. Jaký však odkaz zanechal pro současnost, nejen ve svých písemnostech? Toto i další vysvětlení nám poskytne analýza Rybových písemností, jako jsou Školní deníky, vlastní autorova tvorba a jiné. Jací velcí filosofové formovali osobnost Rybovu, ukážeme na rozboru osobního Rybova inventáře. Uvidíme, zda se mu podařilo změnit značně neutěšený stav českého školství po vydání reformy školství (1774). Práce se bude krátce zabývat i dnešním pohledem občanů Rožmitálu pod Třemšínem na osobnost Jakuba Jana Ryby. Samotná práce je členěna do tří kapitol. První kapitola se zabývá životem a osobnostní evolucí Jakuba Jana Ryby, druhá kapitola pojednává o Rybovi jako pedagogovi a kapitola poslední sestavuje Rybovův profil filosofický, na základě analýzy jeho privátního inventáře.

I. Původ a život J. J. Ryby

V této části práce se budeme zabývat původem a životním příběhem učitele, hudebního skladatele a osvícence, Jakuba Jana Ryby. Kořeny rodu Rybových, jak o nich pojednává Berkovec,¹ lze vysledovat asi do poloviny 17. století. Rod Rybů pochází z jihozápadních Čech. Rodovou genealogií rodiny Rybových se zabývá Ivan Hoyer, který u příležitosti oslav 230. výročí narození Jakuba Jana Ryby, zpracoval genealogickou studii, která napomáhá rekonstrukci rodinných vztahů.² Berkovec³ uvádí, že Rybův praděd byl povoláním kloboučník. Jmenoval se Václav Ryba, byl klatovským měšťanem, který se na konci sedmnáctého století přestěhoval do Nepomuka, kde předal své řemeslo svému synovi, který se stal radním a tak dokázal rodině zajistit dobré postavení a vážnost. Jeho pátým synem, narozeným dne 23. června roku 1732 v Nepomuku, byl Jakub Jan, otec Jakuba Šimona⁴ Jana Ryby.

Tento nepokračoval v řemesle svých předků a rozhodl se, stát se učitelem. Zde tedy vidíme prvního předka Jakuba Jana Ryby a zřejmě od něj odvozenou tradici učitelského povolání v rodině Rybových. Berkovec⁵ dále uvádí, že zhruba v polovině 18. století byl již školním pomocníkem v Rožmitále pod Třemšínem, poté přešel do Volyně a následně do Přeštic. Tam poznal svou budoucí manželku, dceru učitele Jana Kárníka, Rozálii Kárníkovou. Dne 15. 11. 1763 se oženil. Jejich prvorozený syn Jan Václav zemřel tak brzy, že se nedožil ani jednoho roku, a proto narození druhého syna, bylo radostnou a očekávanou událostí. Tento smutný příklad se bohužel stal také tradicí. Jakub Jan Ryba měl celkem třináct dětí, avšak dospělosti se dožilo pouze sedm z nich. Nejrůznější příbuzenské

¹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s 9. ISBN 80-85787-97-0

² Hoyer, Ivan: O předcích a potomcích rodu Jakuba Jana Ryby. Acta genealogica et heraldica. Praha 1995. č. 3-4

³ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s 9. ISBN 80-85787-97-0

⁴ jméno Jan dostal Jakub Šimon při biřmování

⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s 9. ISBN 80-85787-97-0

vztahy sledujeme v práci Ivana Hoyera. Pro Jakuba Šimona Jana Rybu se vžilo jméno Jakub Jan. V první části práce bylo nutno rozlišit mezi otcem Jakuba Šimona Jana Ryby a Jakubem Šimonem Janem Rybou samotným. Ve druhé části práci, je již používáno k označení příjmení.

1.1. Dětství a mládí v Přešticích

Berkovec velmi poutavě hovoří o dětství a mládí Jakuba Šimona. K tomuto tématu existuje značné množství literatury i pramenů. Pro naši práci, je však představení jeho kořenů a života důležité. Můžeme říci, že právě dětství, rodinné vztahy, zázemí a rodičovská orientace smýšlení, stála za vznikem a následným rozvojem Jakuba Šimona Jana Ryby. Pro pochopení a následné dokladování činností Rybových, je nutno znát historický kontext, z něž slavný skladatel vzešel. Berkovec⁶ popisuje, kterak přišel Jakub Šimon Jan Ryba na svět. Stalo se tak dne 26. října, roku 1765, kdy spatřil poprvé tento svět Jakuba Šimona, který později při biřmování dostal jméno Jan. Sám Jakub Jan často na svého otce vzpomínal ve svém osobním deníku, i později ve své knize,⁷ jako na člověka mírného, laskavého, o tom, že takový skutečně byl, může svědčit i fakt, že po celý svůj život zůstal povoláním podučitel, nikdy neaspiroval na vyšší pozici, přestože se jednalo o velmi zkušeného pedagoga. Svou pedagogickou dráhu však Rybův otec plně věnoval hudbě, která byla pro tehdejší učitele, či jejich pomocníky základní podmínkou, aby vůbec mohli své povolání vykonávat. O tom, kde dostal Rybův otec tak dobré hudební vzdělání, nevíme, tudíž můžeme jen usuzovat, že k tomu došlo v místě jeho minulých působišť. Rybův otec byl skvělým varhaníkem. Lásku k varhanám měl možnost upevnit hned v Rožmitále pod

⁶ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s 9. ISBN 80-85787-97-0

⁷ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Přeborn 2005. s. 9. ISBN 80-7050-476-5

Třemšínem, kde v kostele Povýšení sv. Kříže, onoho času, instalovali nový nástroj. Rybův otec však nebyl pouhým učitelem, či varhaníkem, uplatnil se i jako hudební skladatel a díky lásce k nástrojům, vyrůstal Jakub Šimon Jan Ryba v každodenním obklopení hudby. Hudební vlohy, tedy zřejmě skladatel sklídl právě po svém otci. Jeho otec mnohé žáky doučoval, což jen přispělo k rozvinutí lásky k hudbě a talentu mladého Ryby. Tato soukromá vyučování ať už na housle, či klávesové nástroje, byla hlavním zdrojem příjmu celé rodiny. Malý Ryba byl tudíž obklopen hudbou a pedagogickým vzorem svého otce neustále. Sám Jakub Šimon Jan ve svých vzpomínkách na otce vyzdvihuje hlavně jeho povahové rysy a přístup k rodině a životu, za který si jej Ryba velmi vážil a snažil se jít v otcových šlépějích. Některé by dnes jistě napadlo, co Rybův otec své děti učil. Byla to, jak Ryba⁸ uvádí, především bohabojnost, poslušnost, ctnost a pilnost. Ke svým dětem se Rybův otec choval vlídně, byl shovívavý, ale také přísný, podle toho, co si které dítě zasloužilo. Na dalších stránkách se mladý Ryba pozastavuje nad svým zvykem, zaznamenat všechno krásné, do svého notesu, který nosil stále u sebe. Za tento zvyk děkuje právě svému otci, který jej k tomu vedl.⁹ Rybův otec byl pro syna i vzorem pedagogickým, vždyť právě kvůli němu zanechal mladý Ryba studii.

Na svou matku vzpomínal mladý Ryba, jak uvádí Berkovec,¹⁰ také s úctou a především s vděčností za to, jak pečovala o rodinu i v nelehkých časech, kdy rodina rozhodně nežila v blahobytu. Zachycení vztahu Jakuba Jana Ryby k jeho rodičům ukazuje a snad také usnadňuje pochopení, proč se Jakub Jan zapsal do historie nejen pedagogické, ale i hudební. Vycházel přitom především ze zkušeností ve své rodině, která jej vychovala podle morálních a náboženských zásad.

Tradice učitelského povolání byla v Rybově rodině jak ze strany matky, tak otce. Berkovec¹¹ popisuje, že velké oblibě se u malého Jakuba Šimona Jana těšili

⁸ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 2. ISBN 80-7050-476-5

⁹ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 14. ISBN 80-7050-476-5

¹⁰ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 10. ISBN 80-85787-97-0

¹¹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 10. ISBN 80-85787-97-0

především rodiče matky, u kterých trávil mnohé dny svého dětství. Jeho děd Jan Kárník a babička Kateřina, rozená Stachová,¹² měli též velký podíl na výchově svého vnuka. Jan Kárník, i když pouhý podučitel, byl vzdělaný muž, který vystudoval v Praze filosofii a celý život zasvětil vyučování a dětem. Vztah velké rodiny Rybových, či Kárníkových ke vzdělání, se musel na malém Rybovi nutně podepsat. Vlastně nic jiného ani neviděl.

Další větev rodiny Rybových žila v Přešticích, kde měli jak otec, tak matka, četné příbuzenstvo, které se s rodinou pravidelně stýkalo. Jakub Jan tak slyšel mnohé příhody ze svého dětství právě z úst nejrůznějších tet, které byly častou návštěvou domácnosti. Tyto příhody neváhal zapisovat¹³. Po analýze rodinných vztahů, je nutno říci, že celá rodina, včetně nejrůznějších příbuzných žila v dokonalé harmonii a vzájemné úctě. Ryba sám v pozdějších letech často navštěvoval své příbuzné, pomáhal jim, či u nich z nejrůznějších důvodů pobýval.

Přeštice byly od 18. století významným poutním místem, které oživalo hlavně kolem 15. srpna, kdy se slaví svátek Nanebevzetí Panny Marie, jak uvádí Berkovec.¹⁴ Tou dobou se zde sloužily četné bohoslužby, při kterých zněla hudba, na které se nemálo podílel i Rybův otec. Zkusme si představit druhou polovinu 18. století, z hlediska mentality tehdejších obyvatel, kteří byli hluboce nábožensky založeni. Snad právě díky potřebám důstojného náboženského obřadu, začal Rybův otec komponovat Tyto svátky, byly výjimečnou událostí nejen náboženskou, ale také kulturní. Poddaní mimo občasných vesnických tancovaček, jinou formu zábavy neznali. Z tohoto období se zachovaly jeho mariánské sbory, s průvodem varhan na české texty *Zdravas slavná Matko Kristova a Ó bolestná Matko Ježíše Krista*, které uvádí Berkovec ve svém pojednání.¹⁵

¹² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 10. ISBN 80-85787-97-0

¹³ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 3- 4. ISBN 80-7050-476-5

¹⁴ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 10. ISBN 80-85787-97-0

¹⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 10. ISBN 80-85787-97-0

Jakub Šimon Jan ze svého dětství nejrady vzpomínal na svá první setkání s hudbou a hudebními nástroji. Ve své knize popisuje¹⁶, jak, jako čtyřletý, začal „komponovat“, ale rodiče jeho čmáranice v notové osnově příliš neocenili. Údajně se jim nelíbilo plýtvání papírem a rozstříkávání inkoustu. Když mu tuto činnost zakázali, vzal za vděk alespoň starými houslemi a jal se patřičně“ vrzat“. Popisuje, že vrzal tak usilovně, že rodiče mu housle museli vzít násilím.¹⁷

Dalším nástrojem, o kterém se zmiňuje, byl klavír. V jeho deníku čteme, že u něj dokázal vydržet celé hodiny, díky lahodným zvukům, které se linuly z nástroje. Ty jej prý přímo fascinovaly. Rybův otec, jak Ryba vzpomíná¹⁸, však díky novému zalíbení syna, měl o to víc práce, když nástroj musel neustále opravovat a ladit. Z tohoto období Ryba zaznamenal jednu historku, která je snad jedinou událostí, která popisuje malého Rybu jako uličníka:

„Jednoho dne jsem byl ve světnici pouze se svou matkou, která trochu postonávala a nemohla opustit lůžko. Proto jsem měl dost volnosti ke čmáraní, hře na housle a na klavír. Když jsem se takto zaměstnával, navštívila nemocnou přítelkyně a obě ženy se zabraly do rozhovoru. Matka teď nedávala pozor, co dělám u klavíru jednoho žáka (neboť v našem pokoji stály vždycky tři až čtyři klavichordy, na nichž otec vyučoval), a já jsem prováděl toto: po příkladu otce jsem vyndal celou klaviaturu, abych ji vyčistil, a pak jsem začal natahovat struny- dosud šlo všechno hladce- avšak, jak jsem se vyděsil, když přepjaté struny najednou pif- pif- pif- začaly střílet jako palebná četa. Toto hrozné bombardování vyvolalo matčinu pozornost. Začala křičet, a já, sklíčený ladič, jsem tam stál jako egyptská mumie v apatyce. Co se dalo dělat- co se jednou stalo, stalo se! Nebyla jiná pomoc, než před otcovým příchodem dát všechno do obstojného pořádku tak, že se klavír s vyndanou klaviaturou musel přinést na postel nemocné matky a ta do něj s největší námahou klaviaturu zase vložila. A když otec přišel, nejpřísněji zakázal nechávat mě u klavíru samotného.“¹⁹

¹⁶ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s 3-4. ISBN 80-7050-476-5

¹⁷ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s 3-4. ISBN 80-7050-476-5

¹⁸ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s 3-4. ISBN 80-7050-476-5

¹⁹ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 3-4. ISBN 80-7050-476-5

Přísný zákaz hraní na klavír malý Jakub Jan akceptoval, co jiného mu také zbývalo. Když nemohl ke klavíru, jak říkal, vrátil se alespoň ke starým houslím, k nevelké radosti svých rodičů. Láska a obdiv ke klávesovým nástrojům mu však zůstali po celý život.

Ve svých vzpomínkách vysvětluje, jak se naučil hrát na různé nástroje, zaznamenal pocity, které mu hra na daný nástroj přinášela, avšak setkání se svým osudovým nástrojem, jej teprve čekalo. Bohužel nebylo zrovna šťastné, jak vyplývá z následujícího textu. Ten hovoří o dni před Velikonocemi, kdy vzal jeden z otcových žáků malého Rybu do kostela na kůr. Zatím tam nebyl nikdo, a tak malý Ryba projevil přání si na varhany zahrát. Kamarád mu pomohl, vysadil jej na stoličku a začal šlapat měchy. Varhany nebyly nijak zajištěny, tudíž se kostelem začaly linout zvuky, které značně vyděsily dole se modlící věřící. Na to přiběhl Rybův děd, oba chlapce zpohlavkoval a vykázal je z kostela,²⁰ jak Ryba vzpomíná. Takto tedy skončila první Rybova zkušenost s varhany.

Když Rybovi bylo šest let, přestěhovala se rodina do Nepomuka, kde, jak uvádí Berkovec²¹, bylo Rybovu otci nabídnuto místo varhaníka, které ve spojení s prací vyučitele, zajišťovalo lepší živobytí.

1.2. Léta nepomucká a první zkušenost se školou

Lepšího života se však Rybovi jen tak nedočkali, protože po přesídlení do Nepomuku zastihla nejen tuto oblast veliká neúroda, která vyústila v mnoho mrtvých, a navíc se objevil mor. Celou situaci popisuje Berkovec.²² Až po roce 1773 se podmínky zlepšily, klesly ceny potravin, zlepšilo se zásobování. V této době už Jakub Šimon Jan chodil do školy. V Rybových vzpomínkách se dočteme

²⁰ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 5. ISBN 80-7050-476-5

²¹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 12. ISBN 80-85787-97-0

²² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 12. ISBN 80-85787-97-0

o šoku, který prožil při návštěvě školy. Pro představu si uveďme báseň, která hovoří za vše. Vzhledem k její délce a nerelevantnosti všech slok, byla zkrácena.

„Do školy mne vedl otec, jižto vzhled byl jak psí kotec.

Zdi co komín vyhlížely, sem tam v úhlech houby cely.

Okna dvě v půl zahadřena, k tomu pevně zamřížena.

Půda z cihel vybortěna, husím trusem vydlážděna.

Činichám až potud puchy, jenžto draly živní duchy!

Slovem: smrad, kouř, horko, zima, čehož nezkusil ni Klíma.

Třely na mysle nám mocně, přitom před očima hrozně.

Školní mučení se jeví—běda tomu, koho trefí!

Dvě ferule ve zásobě, na zdi pely v strastné době,

Tam zas stála oslovice, lenochů všech ozdobnice.

Metla vždy se v škopku močí, jiná po hřbetech se točí.

Školní kovy po zdích chřestí — na polínku dítě vřeští.

To mně nešlo věru k duhu, zvlášť když nebyl den bez pruhu.

Neb pan kantor, přímím Strejček, na mne byl jak dravý sejček.

Ctil mne stále: Hloupým Kubou, troubou, mezkem, býčí hubou...

Dejž mu Pán Bůh nebe! Žádám, Též i nebi díky vzkládám,

Že jsem vyšel bez mrzáctví, z toho kontorního panství.

Z této mučírny tak strašné, vyloudiv se přece šťastně.

Dostal jsem se k duchovnímu, Pánu teház fundáčnickému

V Nepomuku kaplanovi, přímím Helda Václavovi.

Zde jsem stále deklinoval, komparoval, konjungoval.

Časem disciplína ruku, navštívila v hvizdném hluku,

u patrona velebného, mně až potud laskavého,

Byl jsem za dvě celá léta, zvěděl zde i alfabeta.

„Do Prahy teď musíš, dítě,“ jednou praví na úsvitě.

Ctný, však chudý, mně můj otec, hned si chystám cestní bodec.

Boj se Boha, drž se ctnosti! Pilnosti a poslušnosti. ²³

Jakub Šimon Jan Ryba

Ryba ve svých vzpomínkách popisuje tehdejší metody, osobu a přístup učitele a regenschoriho, ale i vzhled školní třídy, kam musel chodit. V návaznosti na báseň, tento pramen poslouží jako vhodná ukázka tehdejších poměrů. Podrobněji se školství a pedagogice Rybově budeme věnovat v následující kapitole. „*Sotva uměl chlapec trochu přečíst napsaný text, dal mu pan kantor jeden ze dvou archů s takzvanou škálou, již pan mistr představil všechna hudební pravidla a kterou ti usouzení nebožáci museli pochopit: tuto převelice vychvalovanou škálu bylo nutné se naučit slovo od slova nazpaměť, bez jakéhokoliv vysvětlení slov, jež byla pro dítě určitě cizí. Ubohý chlapec potřeboval jistě celý rok, aby se to naučil, aniž by porozuměl alespoň maličkosti. Odříkávat výše zmíněnou škálu jako otčenáš bylo prvním krokem k solmizaci*²⁴. *Spočívala však v tom, že nám náš mistr pěvec dal do ruky nějaké staré, zpola roztrhané Salve Regina, Alma nebo něco takového, a my jsme se tím museli prokousávat, dokud jsme to nedokázali vykřičet správně a bez zadrhnutí. Jeho metla, podobná koštěti, do níž vložil svůj veškerý pedagogický talent, nás pobízela, až jsme vyskakovali. Nenacházel jsem v této vzrušující metodě žádné potěšení. Nepřestávající křik, hrubé a neotesané jednání společně*

²³ Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 79.

²⁴ solmizace je metoda pěveckého výcviku, konkrétně označování jednotlivých tónů slabikami

s výprasky různého druhu mi znechutily školu natolik, že jsem do ní šel vždy s pláčem, a když jsem otevíral její dveře, třásl jsem se po celém těle. Nečistotnost školní místnosti ten odpor ještě zvětšovala. Stěny se podobaly nějaké tisícileté zřícenině. Okna, která byla celý rok pečlivě zavřena na závoru, aby zamořený vzduch školní světnice ještě zhoustl, se skvěla jako měď zjevnou špínou, a světnici trochu osvětlovaly jen rozbité a částečně zalepené tabulky. V tomto temném, nečistém a páchnoucím vězení se ve společnosti hus a slepic muselo bez přestání dvě hodiny sedět a poslouchat vychovatelovo tísnivé hulákání. Vskutku povzbudivé místo a ještě způsobilejší učitel, aby se zkazily ty nejlepší vlohy.“²⁵

Tento text nám ukazuje možný důvod Rybova pedagogického úsilí. Na Strejčka nikdy nezapomněl a možná díky němu, se snažil od něj co možná nejvíce diferencovat.

Ryba rovněž vzpomíná na otrocké mentorování pouček bez vysvětlení a mnoho dalších neduhů učitele Strejčka. Naštěstí, vše potřebné a mnohé další jej naučil otec. Těžko říci, zda by svět poznal Jakuba Jana Rybu, jehož otec by byl například cvokařem.²⁶

V této době už malý Ryba, jak vzpomíná ve své knize,²⁷ zpíval v kostele druhý alt, rok na to, přešel na první. Smůlu měl tu, že nenáviděný kantor vybíral žáky do kostelního sboru. Jediným pozitivem bylo, že za druhý alt, se zpěvákovi tehdy vyplácely 3 zlaté rýnské ročně, když začal zpívat první alt, polepšil si o další tři zlaté rýnské ročně²⁸. Svou píli a také poctivou přípravou, kterou mu dával otec, nedocílil sice Strejčkova obdivu, ale alespoň na něj kantor příliš nemohl.

Mladý Ryba nemohl zapomenout na krásné tóny královského nástroje, varhan. Ve své knize poznamenává událost²⁹, díky níž jej otec začal vyučovat hře na varhany.

²⁵ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 6-8. ISBN 80-7050-476-5

²⁶ poznámka: cvokařem ve smyslu výrobce cvoků a hřebíků, tradiční povolání v rožmitálském kraji a okolí od 18. století

²⁷ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 8. ISBN 80-7050-476-5

²⁸ ibid. s. 6.

²⁹ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 9. ISBN 80-7050-476-5

Při jednom z domácích cvičení se svým otcem, se Jakub Šimon Jan dověděl o chlapci, který prý hrál pouze na klavír, a když slyšel hru na varhany, tak si je tak zamiloval, že s klavírem skončil. Jakub Šimon Jan tehdy na základě tohoto vyprávění poprosil otce o možnost vyzkoušet varhany. Jeho otec mu vše vysvětlil a jak mladý Ryba poznamenal, zdálo se mu to celkem snadné, protože v té době už dobře ovládal klavír a housle. Po chvilce hraní na varhany si Jakub Šimon Jan tento nástroj zamiloval. Díky důslednému vedení svého otce, dosáhl za půl roku takového pokroku, že, jak sám poznamenává, hrál chorály³⁰. Od této chvíle se varhany, klavír a housle staly Rybovým denním chlebem. Díky tomuto zlepšení se mohl posunout dále, a protože jedinou pravidelnou hudební příležitostí byly různé náboženské obřady, začal se nyní i zajímat o skladby hrané a zpívané v kostele.

Jednou ve večerních hodinách slyšel Ryba v Nepomuckém kostele *Salve regina misericordiae*, od rakouského skladatele Karla Ditterse z Dittersdorfu, jak poznamenává Berkovec.³¹

Berkovec popisuje,³² že skladba mladého Rybu zaujala tolik, že se rozhodl, také něco takového zkomponovat. Již dříve si zaznamenával své nápady, krátké klavírní kusy a variace. Již za čtyři dny přišel za otcem, aby se mu pochlubil zhudebněným textem mariánské antifony.³³ ³⁴Otci se jeho práce líbila, tak malého Jakuba pochválil a jeho dílo pouze trochu upravil. I tato drobná otcova úprava však zkalila radost z díla malého Jakuba. To, že se jednalo o dílo kvalitní, potvrzuje i fakt, že za nedlouho bylo hráno v Nepomuckém kostele.

Na konci každého léta přicházeli domů studenti, kteří přes rok studovali v Praze. Nebylo výjimkou, že s sebou často přiváděli své přátele. Takto přichozím byl i František Götz, houslista a student filosofie. Rybu jeho hra uchvátila natolik, že

³⁰ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 6. ISBN 80-7050-476-5

³¹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 13. ISBN 80-85787-97-0

³² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 13 - 14. ISBN 80-85787-97-0

³³ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 13. ISBN 80-85787-97-0

³⁴ pozn.: antifona je vyňatý verš z Písma svatého, který se zpívá nebo recituje před a po žalmu během modlitby liturgických hodinek

nevynechal jedinou příležitost, aby slyšel jeho přednes. Dalšími hudebníky, se kterými se měl možnost setkat, byl Václav Král, také houslista a Kajetán Peyrek, který si od Ryby vzal nějaké skladby, které hrál při cestách po kraji.³⁵ Tyto známosti měly vedle prohloubení lásky k hudbě, ještě jiný význam. Při společném trávení času s pražskými studenty, se u Jakuba Šimona Jana začala objevovat touha po vzdělání, jak uvádí ve svých vzpomínkách³⁶. Z dostupných pramenů víme, že doma četl, co se dalo, například i *Kronika Václava Hájka z Libočan*, či *Příhody Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic*.³⁷ O těchto knihách hovoří i ve své básni, která je uvedena výše.

V sedmdesátých letech osmnáctého století se Ryby ujal Nepomucký kaplan, Václav Helda.³⁸ Mladý Ryba uvádí i ve své básni, že se díky němu naučil základům latinské gramatiky, byl obeznámen se čtením i psaním řecké abecedy. Nemajetné rodiny ve druhé polovině 18. století neměly mnoho možností, jak poskytnout svým dětem vzdělání. Rybův otec, vědom si důležitosti vzdělání, se v této době snažil pro svého syna získat nějaké lepší vzdělání. Bohužel peněz neměl nazbyt, tak nesnažil získat prostředky z některé z nadací, které podporovaly takto nemajetné hochy s nadáním, aby mohli jít na střední či vysokou školu.

Berkovec ve své práci říká: „*Hmotné prostředky těchto studijních fondů tvořily úroky z jistin, pocházejících z odkazů šlechticů, duchovních a zámožných měšťanů. Byly mezi nimi nadace velmi staré, jako krumlovská, založená roku 1586 Vilémem z Rožmberka, nebo kutnohorská z roku 1633.*“³⁹

³⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 14. ISBN 80-85787-97-0

³⁶ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 12. ISBN 80-7050-476-5

³⁷ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 14. ISBN 80-85787-97-0

³⁸ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 14. ISBN 80-85787-97-0

³⁹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 14-15. ISBN 80-85787-97-0

Přijetí na takovéto studium bylo tehdy vázáno na dobrou znalost hudby a zaopatření trvalo po celou dobu studia. Otec Rybův, jak uvádí Berkovec,⁴⁰ vskutku požádal o přijetí nějakou, blíže neuvedenou nadaci, bohužel žádost došla pozdě a místo bylo již obsazeno. Zoufalství Ryby staršího muselo být obrovské, když viděl talent a pílí syna, ale věděl, že sám na studiích jej držet nemůže. Pomalu se začal loučit s myšlenkou synových studií, když se naskytla se možnost pomoci, jak uvádí Toufar,⁴¹ Jana Vaněčka, což byl strýc malého Ryby, který se chlapce ujal a vzal jej s sebou do Prahy. Jana Vaněčka s malým Rybou pojila dohromady láska ke zpěvu. Strýc byl totiž pěvec, tenorista.⁴²

Berkovec uvádí,⁴³ jak strastiplné bylo tehdejší cestování a jak dlouho cesta trvala. Tehdy v Českém království nejezdila ani koněspřežka, tudíž museli buď pěšky, nebo pokud měli dost peněz, nasedli v Zelené Hoře na dostavník a přes Blovice, Plzeň a dále přes Rokycany, Mýto a Zdice dorazili koncem října, či počátkem listopadu roku 1780 do Prahy.⁴⁴

⁴⁰ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 15. ISBN 80-85787-97-0

⁴¹ Toufar, Pavel: Otazníky zapomenutých hrobů. Třebíč 2001. s. 17. ISBN 80 – 7268-138-9

⁴² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 15. ISBN 80-85787-97-0

⁴³ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 15. ISBN 80-85787-97-0

⁴⁴ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 15. ISBN 80-85787-97-0

1.3. Rybova léta v Praze (1780- 1785)

Ryba s vděkem a pokorou sobě vlastní vzpomíná na péči strýčka Vaněčka⁴⁵. Strýc, jak Ryba⁴⁶ zaznamenal, svému svěřenci zařídil ubytování v podnájmu u nějakého kuchaře z Betlémské kaple, stravu mu zajistil v blízkém semináři sv. Václava a odvedl jej do piaristické koleje. Piaristé spatřovali své poslání ve výchově mládeže nižšího a středního stupně. Piaristé byli v Praze poměrně novým řádem, když se zde roku 1752 usadili, jak uvádí Berkovec.⁴⁷

Vedl je český osvícenec a dějepisec Gelasius Dobner. Sídlili v Celetné ulici, kde v tzv. Manhardtově domě otevřeli prvé dvě třídy elementární školy.⁴⁸ Vyučovalo se zdarma, a co bylo důležité, přijímali všechny děti, bez rozlišení původu. Prameny hovoří o tom, že v druhé polovině století byl o jejich výuku již takový zájem, že prostory domu přestávaly stačit. Další věcí, která mírně zkomplikovala Rybův nástup do školy, bylo *Všeobecné školské zřízení* (Allgemeine Schulordnung), z roku 1774, jehož autorem byl Johanna Ignác Felbinger. Díky tomuto zřízení se změnil charakter piaristické školy. My o tomto reformním zákonu budeme rovněž podrobněji hovořit v následující kapitole. Piaristé si založili v Praze gymnázium, které mohl dotyčný navštěvovat až po úspěšném složení přijímacích zkoušek. Zkoušky, jak píše Berkovec,⁴⁹ se konaly každý rok, před začátkem roku školního. Uchazeč musel projít částí písemnou a ústní, doložit vysvědčení o absolvování základní školy. Při ústní zkoušce prokazoval znalosti katechismu, latiny a němčiny.⁵⁰

⁴⁵ Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 13. ISBN 80-7050-476-5

⁴⁶ *ibid.*

⁴⁷ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 16. ISBN 80-85787-97-0

⁴⁸ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 16. ISBN 80-85787-97-0

⁴⁹ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 19. ISBN 80-85787-97-0

⁵⁰ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 17. ISBN 80-85787-97-0

V rámci piaristického vzdělávání se seznámil, jak uvádí Berkovec,⁵¹ s historií, geografii, genealogií, heraldikou, chronologií, přírodopisem, přírodopisem a morálkou, ale i s předměty, které inklinují k praktickým aspektům vzdělání, jako je architektura,⁵² mechanika a hydraulika, ekonomika, komerce, základy přirozeného, občanského a civilního práva a nechyběla ani korespondence, jakožto písemná stylistika a kultura mluveného slova. Vidíme, že tehdejší úroveň vzdělání na gymnáziu, dosahovala velmi vysokých kvalit, což jen potvrzuje Rybovo celoživotní dílo. O této době hovoří i sám Ryba⁵³ ve své životopisu, nicméně ten, se týká především hudební tvorby.

Berkovec⁵⁴ líčí, jak Ryba propadl u zkoušky z němčiny, kterou podcenil. Možná právě díky této události, celý život svědomitě dbal, aby jeho žáci němčinu cvičili. Rybu na opravné zkoušky připravili Piaristé v normální škole, kam se Ryba musel zapsat do čtvrté třídy. Do školy začal docházet o něco později, než bylo běžné.

První zmínka o Rybově přítomnosti je z 20. listopadu, nevíme, zda tak dlouho váhal, či hledal jiná řešení. Při pololetních zkouškách dostal Ryba z němčiny jako známku dobrou, tudíž následující rok bez problémů složil přijímací zkoušky na gymnázium. Na gymnáziu se seznámil s dalšími jazyky, například s francouzštinou a němčinou, rozvinul základy latiny. Třídním profesorem mu zde byl Pater Cassianus Hanel, velký znalec latiny a řečtiny a také nadšený hudebník, houslista.⁵⁵ Jako hudebník, měl Hanel pro mladého Rybu pochopení. Ryba naopak nelenil a velmi vítal možnost docházet do bývalého jezuitského semináře sv. Václava, kde se podle tradice scházeli studenti a hudebníci, kteří tam cvičili různé skladby. Doklady o tom, jakým způsobem Ryba zvládal studium, se nám

⁵¹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s 17 - 18. ISBN 80-85787-97-0

⁵² tj. orientace v civilním a vojenském stavitelství

⁵³ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 16. ISBN 80-7050-476-5

⁵⁴ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 18. ISBN 80-85787-97-0

⁵⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 19. ISBN 80-85787-97-0

nedochovaly. Sám Ryba ve svých vzpomínkách uvádí jen to, že na vyučování se připravoval právě v semináři sv. Václava.⁵⁶

Praha v této době vypadala sice podstatně jinak, než jak ji známe dnes, ale přes to se pro mladého Rybu stala symbolem splněných snů, jak vyplývá z jeho zápisů. Ryba nepatřil mezi studenty premianty, což ovšem můžeme klást za vinu i hudbě, protože veškerý svůj čas trávil v blahodárném opojení tóny. Každou volnou chvíli trávil v kostele, kde zněly nejrůznější skladby cizích, i českých autorů. Hovoří o seznámení s ředitelem pražských kůrů, Janem Antonínem Koželuhem, Václavem Praupnerem, Josefem Strobachem⁵⁷ a dalšími významnými osobnostmi. Mezi varhaníky se těšil Jakobovu obdivu především Josef Norbert Seger a jeho žáci, kterými byli Jan Křtitel Kuchař, Antonín Čermák a Josef Prokop.⁵⁸

Dalším nástrojem, který se Ryba naučil ovládat, bylo violoncello. Došlo k tomu tak, že jednoho dne si Rybův třídní profesor Pater Hanel, k sobě zavolal Rybu a další dva studenty, Holma a Krátkého,⁵⁹ aby se společně pustili do kvartetní hry. Bohužel, však všichni studenti ovládali dobře housle, které na kvarteto nestačily. Ryba se tudíž chopil příležitosti a začal hrát na violoncello a další ze spolužáků na violu. Brzo již s profesorem hráli kvartety Haydnovy, či Cambiniho⁶⁰. Na housle však Jakub Jan nezanevřel. Jeho přátelé mu domluvili účinkování ve svatováclavském semináři a na kůrech. Tímto způsobem se dostal i ke hře na varhany, ve které se stále toužil zdokonalit. Příležitost se mu naskytl záhy a Ryba tak po nějaký čas působil jako varhaník v kostele sv. Salvatora. V tomto kostele se také na jeho počest každé Vánoce hraje jeho Česká mše vánoční, Hej Mistře!

⁵⁶ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 13. ISBN 80-7050-476-5

⁵⁷ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 14. ISBN 80-7050-476-5

⁵⁸ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 21. ISBN 80-85787-97-0

⁵⁹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 22. ISBN 80-85787-97-0

⁶⁰ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 22. ISBN 80-85787-97-0

Na gymnáziu byl již druhým rokem, žádné zázračné skladby však zatím nesložil. To se brzy změnilo. Prvním pokusem byla kompozice smyčcových kvartetů, která vzbudila příznivé ohlasy. Od té chvíle se Ryba vrhl na komponování jako divý. Posuďte sami, co za dva roky stihl napsat. Dvanáct klavírních sonát, dvacet čtyři kvartetů, kvintet, čtyři koncerty, osm serenád, nemalé množství menuetů a německých tanců, několik písní, zpěvoher, mši a různé duchovní skladby.⁶¹ Při svém komponování si jasně uvědomoval, že mu chybí důkladné odborné vzdělání. Je dnes až zarážející, s jakou sebekritikou se mladý Ryba hodnotil. Přemýšlel proto, kde sehnat pomoc.

Tu našel v podobě augustiniána P. Kajetána Máry, chorregenta u sv. Václava na Zderaze, varhaníka a pedagoga.⁶² Zanedlouho již byly Rybovy skladby prodávány. Ryba byl chlapcem pečlivým, o čemž svědčilo i to, že si od roku 1782 vedl záznamy nejen o tom, komu jakou skladbu věnoval, ale i o své tvorbě. Tyto záznamy se nám bohužel nedochovaly. Stejně tak zápisník, který si začal vést, když přišel do Prahy. Tam si psal své postřehy a zážitky, jak o tom hovoří o ve své knize.⁶³

V letním semestru školního roku 1783-1784 Ryba z gymnázia odešel. Otec mu totiž poslal dopis se zprávou, že se v Nepomuku uvolnilo místo učitele a otec si přál, aby se o něj Jakub Jan ucházel.⁶⁴ Toto otcovo přání bylo však pro Rybu katastrofou. O duševním rozpoložení Rybově vypovídá jeho zápis v knize: „*Sbohem, přátelé ze školy! Sbohem, milá Praho – velký světe! Sbohem, všechny mé*

⁶¹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 22. ISBN 80-85787-97-0

⁶² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 23. ISBN 80-85787-97-0

⁶³ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 14. ISBN 80-7050-476-5

⁶⁴ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 27. ISBN 80-85787-97-0

*vzdušné zámky!*⁶⁵ Rozhodnutí bylo těžké, ale otce zklamat nechtěl. Podal tedy žádost o místo na Nepomucký úřad, kde obdržel tzv. vyčkávací dekret,⁶⁶ včetně podmínky, která stanovila, že musí předložit vysvědčení o své pedagogické způsobilosti. Vysvědčení mohl získat pouze absolvováním učitelského kurzu, který navštěvoval v Praze, na Malé Straně, jehož ředitelem byl Václav Lenhard.⁶⁷

1.4. Návrat do Nepomuku a působení v Mníšku pod Brdy

Tím, že získal způsobilost jako učitel, však byla zároveň sečtena jeho studia. Špatné, pro Rybu, prospěšné pro lidstvo, dá se říci. Koncem dubna se tak vydal celý posmutnělý na cestu k domovu. Cesta to nebyla rozhodně pohodná, domů šel dva dny. Jaké však bylo jeho překvapení, když se po návratu domů dověděl, že místo učitele je již obsazeno a navíc absolutně nekvalifikovaným člověkem, jak hořce poznamenal ve své knize.⁶⁸ Otcí nic nevyčítal. Psal se rok 1785. Ryba se alespoň mohl věnovat činnostem, které jej rozvíjely a zajímaly. Hovoří o častých pochůzkách po kraji, kde navštěvoval různé kůry, hodnotil jejich činnost, komparoval dovednosti žakovských sborů, dirigentské schopnosti farářů atd. Onen protekčně dosazený úředník odešel, jak uvádí Berkovec,⁶⁹ na lepší místo a

⁶⁵ Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 26. ISBN 80-7050-476-5

⁶⁶ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 27. ISBN 80-85787-97-0

⁶⁷ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 27. ISBN 80-85787-97-0

⁶⁸ Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 25. ISBN 80-7050-476-5

⁶⁹ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 28. ISBN 80-85787-97-0

škola, aby nezůstala bez učitele, se obrátila na Rybu. Ryba dostal „zkušební čas“ s tím, že pokud se osvědčí, bude ve své funkci potvrzen. Alespoň si vyzkouší učitelování v praxi. Ve své knize hovoří o tom, že nechtěl být rodičům na obtíž. Možná i proto se snažil být maximálně mimo domov, zároveň ale, pracoval na vlastním vzdělání. Svou práci dělal stejně svědomitě, jako cokoliv jiného ve svém životě. Rodiče mu byly dobrým příkladem, jak lze soudit.

Nedlouho po svém nástupu ovšem narazil. V knize uvádí, jak byl hloupý a drzý, že k pamfletu připojil pár nápadných pravd o nemravnosti⁷⁰. Právě za tuto malichernost byl Ryba ze školy vypovězen. Nedá se říci, že by se tím zrovna trápil. Rodiče mu poskytovali přístřeší a on se stále nedokázal vzdát myšlenek na studia a komponování. V této době ale opět zasáhl jeho otec, který onemocněl a Ryba jej na jeho přání musel zastupovat jak ve škole, tak i na kůru. Otec jej ať již vědomě, či nikoliv, připravil na učitelské povolání. Návrat k učitelské profesi se mu nelíbil, přesto o něm nesmýšlel negativně, jak vyčteme z jeho vzpomínek: „*Zkušenost mě ale učí, že se i na venkově lze přiblížit dokonalosti a že schopný a k hudbě vnímavý kantor, zvláště pokud nalezne při svém namáhavém snažení podporu nadřízených, vykoná pro hudební umění mnoho dobrého.*“⁷¹

Po uzdravení svého otce začal plánovat další cesty, opět marně. Síly osudu ho volaly do pedagogického oboru. Rodinný příbuzný Josef Jan Jakoubek,⁷² správce školy a ředitel kůru v Mníšku pod Brdy, poslal dopis se žádostí, že bude potřebovat pomocníka a přál si, aby se jím stal mladý Ryba. Ryba se jako vždy otci podrobil. Z jeho vzpomínek vyčteme, co si o celém místě pomocníka myslel: „*Ubohý Rybo! Ty máš ale štěstí. Za všechnu námahu a snahu se ti dostane bídné místo školního pomocníka.*“⁷³ Radost však z rozhodnutí neměl. Nedlouho na to,

⁷⁰ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 26. ISBN 80-7050-476-5

⁷¹ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 27 - 28. ISBN 80-7050-476-5

⁷² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 30. ISBN 80-85787-97-0

⁷³ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 30. ISBN 80-7050-476-5

přišla další rána. V lednu 1786 mu umřela matka⁷⁴ a Ryba po téměř dva měsíce ležel v horečkách. Jeho nemoc se stala prvním momentem, kdy začal přemýšlet o smrti.

Po svém uzdravení se s jistou nelibostí vydal do Mníšku pod Brdy, malebného městečka mezi Prahou a Dobříší. Je paradoxní, že právě působení v Mníšku pod Brdy je označováno za nejšťastnější období Rybova života. Sžil se s místním obyvatelstvem, komponoval četná díla a díky výhodné poloze Mníšku přišel do styku s mnoha věhlasnými hudebníky, jako byl například Václav Haan.⁷⁵ Další nespornou výhodou, kterou Ryba ve svém novém působišti oceňoval, bylo zřízení „malé dopisní pošty,“ roku 1782, na trase mezi Prahou a Mníškem, tudíž dvakrát do týdne přišly jak nové informace, tak i noviny. Jedinou výhodou Rybova povolání byl fakt, že jako učitel nemusel narukovat do války proti Turkům. Do jeho života však přicházely další změny. V této době se uvolnilo místo učitele v Rožmitále pod Třemšínem. Ryba váhal. Proč odcházet z Mníšku, kde byl spokojený? Nevíme, zda zasáhl jeho otec, nebo strýc Vaněček, ale Ryba se rozhodl místo přijmout. Důvodem mohl být i fakt, že v takto mladém věku, se z podučitele mohl stát rovnou učitelem, na což by normálně mohl čekat několik let. Opustil tedy Mníšek a vydal se k Rožmitálu.

⁷⁴ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 30. ISBN 80-85787-97-0

⁷⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 31. ISBN 80-85787-97-0

1.5. Léta rožmitálská aneb „i v malém městě lze dokázat něco prospěšného“⁷⁶

„ *Tohle je tedy místo, pro něž jsem určen,*“⁷⁷ zapsal do své knihy. Berkovec popisuje⁷⁸, jak v únoru roku 1788 dorazil Jakub Jan do Rožmitálu pod Třemšínem, malého města, patřícímu arcibiskupství pražskému. Městečko se dělilo na Starý Rožmitál, který koncem osmnáctého století poskytoval obydlí 48 rodinám a Rožmitál, jež jako novější zástavba měl zhruba 202 obytných domů.⁷⁹

Když se Ryba vydal od zámku přes náměstí a zabočil vpravo, došel do školy, která zde stála od konce sedmnáctého století. Rybu už ani nepřekvapilo, v jakém stavu místní školu našel. Rožmitál pod Třemšínem brzo čekaly významné změny, hlavně ve školství a hudbě.

Podle tehdejších zvyklostí, musel nahlásit svůj příchod, což učinil jak ve škole, tak na faře i ve vrchnostenském úřadě, následovalo seznámení s dosavadním správcem školy, učitelem a ředitelem kůru v jedné osobě, Ondřejem Poddaným. Netřeba dlouhého zkoumání k pochopení, že Poddaný byl stoupencem starého zřízení, více než učitelskému povolání, se věnoval komponování hudby, což se samozřejmě odrazilo na žácích. Duchovním pastýřem a pozdějším nesmiřitelným rivalem Rybovým, byl starý farář, Kašpar Zachar.

O Poddaném i Zacharovi Ryba učinil zápis do Školního deníku dne 31. 7. 1788: „ *Farář je horlivý zastávce starého učitele Poddaného a nejnebezpečnějším nepřitelem nově ustanoveného učitele Ryby. Proč? Poněvadž mu Poddaný ve všem vyhověl, aniž dbal školních povinností, s farářem denně až do 10 hodin*

⁷⁶ Jakub Jan Ryba, in: *Můj život a hudba*. s. 32. ISBN 80-7050-476-5

⁷⁷ Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 32. ISBN 80-7050-476-5

⁷⁸ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 28. ISBN 80-85787-97-0

⁷⁹ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 35. ISBN 80-85787-97-0

dopoledne rozprávěl o novinách, nových zařízeních, reformách a jiných věcech a výchovu dětí považoval za vedlejší věc svého povolání. Učitel Ryba je pronásledován, poněvadž se snaží zavést ve škole pořádek, odstranit všechny překážky, že si stěžuje u svých nadřízených úřadů, jedná-li se s ním špatně, že se řídí úředními předpisy a že se snaží spravovat svůj úřad ne, jako kantor, ale pokud možno jako učitel. ⁸⁰

Při Rybových začátkách v Rožmitále mu byl velmi nápomocen dříve zmiňovaný strýc Jan Vaněček. Ten však v Rožmitálu nepobyl dlouho a na jeho místo nastoupil kaplan František Česaný, z nedaleké Březnice.

Prvním úkolem Rybovým, se stala kontrola stavu školy a kůru. Nástroje nebyly ve valném stavu, to samé se dá říci o varhanách, které v Rybově životě hrály ústřední roli.

Je důležité poznamenat, že právě kolem roku 1788 věnovaly správní úřady školství značnou pozornost. Především však vlivu vzdělání na prospěch žáků, okolnostem výchovy a vzdělání. Vzdělání a výchovu v té době ovlivňovaly církevní a státní instituce. Učitel tak každý měsíc dostával nové patenty, výnosy, oběžníky, které něco zakazovaly, přikazovaly, radily atd. Zápisy o obdržení nalezneme v celém Školním deníku. Pro příklad uveďme pár formulací ze zmiňovaných patentů, o nichž hovoří Berkovec:

„Učitelé jsou povinni osobně zvat své nadřízené k veřejným zkouškám, oznamovat vzdálenosti přiškolených obcí od sídla školy, zapisovat všechny oběžníky do řádně vedeného školního deníku, měli by navštěvovat kursy ručních prací. Žáci se mají učit napřed německy mluvit, pak teprve číst a psát, nesmějí pobýhat po ulicích, koupat se, klouzat na ledě a koledovat, provinilci buďte trestáni rákoskou. ⁸¹

Na těchto patentech a výnosech však vzklíčila právě ona nevraživost vůči Rybově osobě. Ryba jakožto velmi svědomitý muž, bral takové výnosy vážně a snažil se

⁸⁰ Ryba, J., J.: Školní deník y Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s 64

⁸¹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 39. ISBN 80-85787-97-0

je prakticky realizovat. Zápisy ze Školních deníků poskytují důkazy o jeho každodenním boji v souvislosti s dodržováním nařízení a patentů. Právě ono mentorské dodržování předpisů mu přineslo toliké ústrky a nenávisť jak z řad duchovenstva, tak i prostého lidu rožmitálského.

Fakt, že Ryba mnohé překvapil svým přístupem ke školství, se ukázal především v podobě návštěv, ať už rožmitálského purkmistra Ježka, či pánů radních a ředitele panství Tichého.⁸² V květnu Rožmitál pod Třemšínem navštívil krajský školní komisař František Xaver Stark. Po provedené inspekci zasedli hodnostáři města i církve jednacímu stolu. Výsledkem jednání bylo vyjádření spokojenosti se způsobem vyučování a výsledky žáků. Co však inspektora neuspokojilo, byl stav budovy a zařízení, které bylo naprosto nedostačující. Navíc inspektor zjistil, že bývalý učitel Poddaný, nebyl pro svou práci vůbec kvalifikován, neměl vysvědčení o způsobilosti k učitelskému povolání, ani potvrzovací dekret.⁸³ To se rovněž dočteme ve Školním deníku⁸⁴. Pravdou je i to, že co Ryba nastoupil do školy, Poddaný se tam už neobjevil. Tyto inspekci zjištěné skutečnosti vedly Poddaného k rozhodnutí, že požádá o penzionování. Tak také učinil. Zvláštností, nad kterou bychom se dnes jistě pozastavili, bylo, že penze byla Poddanému vyplácena právě z Rybova platu. Jednalo se o sto zlatých ročně.

Něco, čemu bychom dnes řekli penzijní fond, samozřejmě ještě neexistovalo. Ryba byl tedy oficiálně potvrzen ve své funkci, dne 23. května 1788.⁸⁵

První úskalí zaznamenal hned po odchodu kaplana Vaněčka. Kaplan, jak bývalo zvykem, docházel do školy vyučovat katechismus. Farář Zachar však svým povinností odmítl dostát, do školy chodil velmi zřídka a nenamáhal se ani

⁸² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 40-41. ISBN 80-85787-97-0

⁸³ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 41. ISBN 80-85787-97-0

⁸⁴ Ryba, J., J.: Školní deník y Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s 60

⁸⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s 41. ISBN 80-85787-97-0

poslat nového kaplana. Ryba situaci řešil tím, že katechismus vyučoval sám, přesto však neopomínal neustále Zacharovi připomínat jeho povinnosti, což byl počátek dlouhodobého sporu mezi farářem a vyučujícím. První veřejná zkouška žáků proběhla, jak Ryba zaznamenal do deníku,⁸⁶ dne 31. července 1788. Žáci četli, počítali, odpovídali na otázky z katechismu. Rybova práce začala nést své ovoce.

Roku 1790 se Ryba oženil, jak uvádí Berkovec,⁸⁷ s Annou Laglerovou, dcerou rožmitálského purkrabího. Místo toho, aby hned začali pomýšlet na vlastního potomka, vzali k sobě Rybova mladšího bratra Františka, který u nich pobýval tři roky a o kterého se obětavě starali. Právě v této době měla být po Českém království podniknuta korunovační cesta nového panovníka Leopolda II. s chotí Marií Ludovikou. Na jejich počest se konalo i zasedání Královské české společnosti nauk v Klementinu, kde Josef Dobrovský pronesl řeč, která je nám známa jako řeč na obranu jazyka českého.

Dalším radostným mezníkem Rybova života bylo narození prvního syna Ambrože, dne 7. 12. 1791.⁸⁸ Rodině Rybových se celkem narodilo třináct dětí, dospělosti se však dožilo pouze sedm z nich. Po této radostné události přišla událost pro Rybu jistě značně zdrcující. Zemřel Wolfgang Amadeus Mozart, hudební skladatel, jež Ryba tolik obdivoval a který mu byl výrazným zdrojem inspirace. Stalo se tak 5. prosince roku 1791, ve Vídni.⁸⁹ Po Praze probíhaly různé smuteční obřady za padlého mistra.

⁸⁶ Ryba, J., J.: Školní deník y Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 63

⁸⁷ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 46. ISBN 80-85787-97-0

⁸⁸ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 47. ISBN 80-85787-97-0

⁸⁹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 47. ISBN 80-85787-97-0

Potěchou Rybovi, mimo narození syna, mohla být i pochvala, která mu byla udělena pomocí dekretu prácheňského kraje, se signaturou komisaře Antona z Kreuzenfeldu, jak poznamenal do Školního deníku.⁹⁰

V uvedeném listu byla vyzdvížena Rybova činnost pedagogická, jeho blahodárné působení na žáky i na školu, včetně zmínky, ze které bylo patrné, že úřady si jsou vědomy Rybových problémů s místním farářem a dalšími hodnostáři města Rožmitálu. Škola pod Rybovým vedením vskutku vzkvétala, dekret, který obdržel, zmiňoval, že za tři roky Rybova působení, je škola v tak dobrém stavu, že by mohla být vzorem školám dalším.⁹¹ Díky těmto událostem, prožila rodina klidné svátky vánoční. Klid však netrval dlouho, protože už po novém roce byl Rybův pomocník Kašpárek jmenován učitelem na nově zřízené škole ve Věšíně, která sdružovala žáky několika obcí. Rybovi tak značně přibylo práce, minimálně do doby, než sežene jiného pomocníka. Nový pomocník zahájil svou činnost v rožmitálské škole teprve v březnu 1792. Stal se jím teprve dvacetiletý František Janda z Plánice.⁹² Ryba o něm 6. 3. 1792, zapsal: „*Janda je mladík dvacetiletý, který se dá poučit. Učím jej ve volných hodinách a přeji si, aby mé vyučování bylo užitečné všem.*“⁹³

Krátce po jeho zaučení přišla z Vídně zpráva o úmrtí císaře Leopolda II. Ryba sám při této příležitosti složil dílo, které bylo předvedeno při mších za zemřelého. Nástupcem Leopoldovým se stal František II. Pro českého učitele tudíž přibylo opět mnoho práce, když organizoval vítání nového panovníka svými svěřenci a samozřejmě k tomu komponoval vhodnou hudbu.

Ve svém volnu Ryba podnikal nejrůznější cesty po českém kraji. Navštívil svého otce, který žil v Nepomuku a kterého ve stáří a nemoci opustila jeho druhá žena

⁹⁰ Ryba, J., J.: Školní deník y Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 102 - 103

⁹¹ ibidem

⁹² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 48. ISBN 80-85787-97-0

⁹³ Ryba, J., J.: Školní deník y Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 106

Rozálie Ticháčková. Netušil, že jej vidí naposledy. Rybův otec zemřel 8. října roku 1792.⁹⁴ Ryba se přes jeho smrt dlouho nemohl přenést. O to usilovněji se vrhl do práce. Úsilí mu kazil pouze válečný stav, který zatěžoval zemi mimořádnými daněmi, které byly vybírány i od školní mládeže a značně pauperizoval venkov, který vlastním úsilím živil neustále se rozrůstající armády. Učitelů se naštěstí vojna netýkala, byli z ní uvolněni.

Ryba pokračoval ve zvelebování školy, co mu síly stačily. Bohužel, neustále narážel na nepochopení a ústrky, ze strany Zacharovy i starostovi. Škola už byla celkem opravena, nicméně pořád scházel i základní nábytek. Ryba se opakovaně obracel na starostu, který jej odbyl s tím, že teď má mnohem důležitější záležitosti, tak ať učitel neobtěžuje. Farář Kašpar zase učiteli škodil tím, že sloužil mše zásadně v době konání vyučování a u varhan držel Rybova pomocníka tak dlouho, jen aby se nemohl vrátit do školy. Jak již bylo uvedeno, počet Rybových žáků značně narůstal, tudíž učitel musel přijmout druhého pomocníka, aby byla zajištěna adekvátní výuka. Uvědomme si, že dalšího pomocníka opět platil ze svého příjmu, který závisel ve velké míře na milodarech a platbách rodičů žáků, kteří stále většinou nechápali důležitost školní docházky a spíše svým dětem bránili ve vzdělávání. O jménu nového pomocníka se v tomto konkrétním případě vedou spory. Berkovec uvádí, že jako pomocníci se u Ryby vystřídali tito muži: Jiří Paták, Jan Klenč, Václav Balín, Jan Černý.⁹⁵ Bohužel nevíme, zda Ryba spojil funkci školního pomocníka s učitelským praktikantem. S ubytováním pomocníka si Ryba hlavu lámat nemusel. Tehdy bylo běžné, že pomocník spal buď ve třídě, nebo například na půdě.

Rybova rodina se opět rozrostla, narodil se syn, po otci zdědil jméno Jakub. Obec díky této události postavila u školy chlívek pro vepře, ovce a drůbež.

⁹⁴ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 49. ISBN 80-85787-97-0

⁹⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 50. ISBN 80-85787-97-0

Během říjnových dní dorazila do Rožmitálu pobuřující zpráva, že byla popravena královna Marie Antoinetta. Je zajímavé zde sledovat dobové myšlení společnosti v různých zemích. Zatímco pro Francouze se jednalo o nenáviděnou rozhazovačnou a ironickou osobu, která ve Francii symbolizovala absolutistický útlak bez špetky empatie, v Českém království na ni bylo nahlíženo, jako na roztomilou dceru Marie- Terezie.

Jiří Berkovec ve své práci uvádí citát jistého kronikáře: „ *Nad tím ukrutným činem každé lidské srdce ustrnulo, i po vesnicích lid prostý a neučený ten hrozný mord zděsil, a tu již každý pochodoval, co Francouzové činí a zdalíž jaké svědomí a bázeň boží v nich jest.*“⁹⁶

Poprava Marie Antoinetty znamenala pro prostý lid něco neodpuštělného. Ve spojení s probíhající válkou, která nepřinášela uspokojujivé výsledky, ani pozitivní výhledový mír, začali lidé plnit kostely a modlit se za spásný obrat ve válce.

Rybu naopak v těchto dnech pobuřovalo, že i přes veškeré politicko-vojenské neúspěchy a nestabilitu, v lidech vzrůstají hříšné myšlenky, hýří po nocích, pořádají pitky a různé další nekřesťanské zábavy. Špatné mravy mládeže kritizuje i ve Školním deníku, jak uvádí zápis, ze dne 25. 1. 1794.⁹⁷ Ryba vystupoval proti těmto radovánkám nočního života, bylo mu ale vyhrožováno, že bude zbit, a proto nechal lid, ať činí, co uzná za vhodné. Pouze spravil vrchnostenský úřad o tom, že, jak uvádí v deníku ze dne 28. 1. 1794 že: „ *Mládež má přístup v nočních hodinách do hostinců a že hrozí nebezpečí, že tam přivykne špatným mravům.*“⁹⁸

Požadovaného zákroku se od úředních autorit nedočkal, tak se s problematikou vypořádal po svém. Zkomponoval text k operetě *Veselé živobyetí aneb Vandrovní*

⁹⁶ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 51. ISBN 80-85787-97-0

⁹⁷ Ryba, J., J.: Školní deník y Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 126

⁹⁸ Ryba, J., J.: Školní deník y Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 126 - 127

*muzikanti*⁹⁹ a dílo nechal předvést v Rožmitálu. V díle najdeme všechny prekerity, kterými si Ryba v Rožmitálu procházel. V díle Ryba, jak uvádí Berkovec,¹⁰⁰ nešetřil nadávkami, které se bohatě linuly jak z mužských, tak i ženských úst. Těžko mohlo být dílo prostými lidmi pochopeno jako kritika stávajících mravů. Lidé se při hře bohatě bavili. Notový zápis se bohužel nezachoval, k dispozici jsou tudíž jen veršované texty, respektive jejich útržky. Zároveň je dost dobře možné, že se jednalo o první takovýto hudební počín v Rožmitálu pod Třemšínem. Dřívější zmínky o podobných akcích však nebyly nalezeny.

O proměnlivosti Rybových nálad svědčí zápisy do deníků z tohoto období. Nejprve si učitel pochvaluje průběh závěrečných zkoušek, následně spílá hodnostářům, kteří nereagují na jeho prosby ani na návrhy.

Roku 1794 dostalo rožmitálské panství nového pána, stal se jím Vilém Florentin Fridrich kníže Salm-Salm.¹⁰¹ Dne 6. května 1794, tedy čtyři dny od nástupu nového pána, zachvátil vinou bouře faru požár, který zničil i část kostela a vážně poničil varhany¹⁰². Zde můžeme pozorovat vrcholný bod sporu mezi Rybou a farářem Zacharem, kterému se přičítá díky jeho počínání podíl na smrti učitelově. Znovu připomeňme, že Zachar od samého začátku vystupoval jak proti novému školnímu zřízení, tak i proti Rybově důslednosti, která faráře přiváděla k šílenství a nastartovala tak farářovu sérii nejrůznějších naschválů, které Rybu i žáky poškozovaly. Připomeňme ve zkratce počátky sporu.

Hned po Rybově nástupu se kamenem sváru stal fakt, že se děti musely povinně ráno účastnit mše ve Starém Rožmitálu. Přitom dekret z roku 1774 stanovil, že cesta do školy nemá trvat více jak půl hodiny. Cesta ze Starého Rožmitálu trvala asi patnáct minut, nicméně na podzim a v zimě byla značně neschůdná, někdy se

⁹⁹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 52. ISBN 80-85787-97-0

¹⁰⁰ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 52-53. ISBN 80-85787-97-0

¹⁰¹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 57. ISBN 80-85787-97-0

¹⁰² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 57. ISBN 80-85787-97-0

po ní jít nedalo vůbec. Žáci tak většinou podobné pochody odmarodili. Kaplan Vaněček nabídl sloužení mše v městském kostele, což je i zaprotokolováno,¹⁰³ farář Zachar však tento počín zakázal.

Následoval spor ohledně výuky katechismu, kdy farář, ač povinen, do školy vůbec nedocházel a neposílal ani pomocníka, takže si katechismus Ryba vyučoval sám. Ryba si stěžoval na úřadě, čímž přilil pomyslný olej do ohně. Jak Ryba poznamenal ve svém deníku: „*Jaký to rozdíl! Já vzdělávám srdce, farář jen paměť.*“ Ryba se v několika dopisech faráři snažil najít nějaký konsens, odpovědi Zacharovou bylo: „*Kostel je pán, škola je služba.*“¹⁰⁴ Ryba si celou korespondenci pečlivě archivoval, z toho důvodu můžeme dnes posoudit, jak nedůstojný celý spor byl. Při čtení mnohých odpovědí od faráře častokrát myslil, že duchovní pozbyl zdravého rozumu. Farář nejen že nebyl schopen relevantní argumentace, ale spíše se choval jak rozverné, malicherné dítě, kterému někdo bere hračky. Polemika se ovšem přiostrčila. Farář věděl, že v diskuzi s učitelem neobstojí, proto jej začal obviňovat z nejrůznějších prohřešků, například, že si neváží nadřazených, vysedává po hospodách a vyvolává tam šarvátky. Odpovědi Rybovou bylo: „*To znamená, že bych měl své představené prosit o odpuštění, měl bych snad slíbit, že budu jednat podle jejich libovůle, souhlasit s jejich názory, ať jsou jakékoliv, líbat ruce, nenáříkat na nepořádky, nedbalosti a nespravedlnosti? — To neudělám. Chci věrně sloužit Bohu, lidem a lidstvu.*“¹⁰⁵

Celá polemika mírně ustala, když do Rožmitálu dorazil k pololetním zkouškám komisař F. X. Stark, který pročetl záznamy ve školním deníku a shledal farářovu činnost velkým zanedbáním jeho povinností v náboženské a mravní výchově mládeže. Následovala stížnost adresovaná církevním úřadům na Zacharovu činnost. Farář po této události začal dodržovat nařízení vikariátu, začal se dokonce

¹⁰³ Ryba, J., J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 152

¹⁰⁴ Ryba, J. J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby, dopis ze 4. 7. 1794. s. 135.

¹⁰⁵ Ryba, J., J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 147

více zajímat o Rybovu metodologii, tudíž mezi oběma muži došlo ke zmírnění nepřátelství, alespoň prozatím.

Rok 1796 si zmiňme z toho důvodu, že jeho průběhu vzniklo Rybovo nejznámější dílo, které se stalo i jeho odkazem. Právě v tomto roce vznikla slavná česká mše vánoční *Hej, mistře*. Je dodnes předmětem mnoha sporů, zda za jejím počátkem stálo úmrtí Rybova syna Ambrože, či pohnutky války, která se neúprosně blížila do Čech. Naštěstí však byla francouzská armáda poražena a francouzská vojska se stáhla za Rýn. Po celé zemi se pak konaly děkovné bohoslužby, vznikala četná instrumentální oslavná díla a další. Pro Rybu to samozřejmě znamenalo komponování skladeb pro liturgické obřady, které ostatně Ryba Roku 1799, právě při začátku školního roku, se v Rožmitále pod Třemšínem objevily neštovice. Dnes bychom této běžné nemoci, propukající hlavně v dětském věku, nevěnovali významnější pozornost. V dobách Rybových se však jednalo o fenomén, který stál život nejednoho žáka. Ryba se opět zapsal do dějin, a sice tím, že jako první nechal své děti očkovat vakcínou, kterou v roce 1796 objevil Eduard Jenner, anglický lékař.¹⁰⁶

Fatální událostí, která vedla k ukončení života Jakuba Jana, se stala změna na postu hospodářského správce Rožmitálu pod Třemšínem. Bývalého ředitele Tichého, nahradil Prokop Pokorný. Tento, se zprvu o školu ani Rybu nijak významně nezajímal, přesto byl právě tou postavou, která významně přispěla k Rybovu rozhodnutí opustit tento svět.

Na místo Zacharovo nastoupil kaplan František Česáný.¹⁰⁷ Radosti se Rybova rodina dožila záhy, když se na začátku listopadu narodila dcera Filipa Marie Anna. Radostnou událost kalily Rybovi starosti se stavem školní budovy i tříd. Škola byla v desolátním stavu. Okenní rámy nepřiléhaly, dveře byly poškozené, kamna byla prasklá tak, že při zatopení v nich hrozilo nebezpečí požáru, lavice pro žáky ve vlhké místnosti hnily. Když se konečně začalo s opravami, bylo už trochu pozdě, proto školní rok začal až koncem října.

¹⁰⁶ http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/jenner_edward.shtml

¹⁰⁷ Ryba, J., J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 183

Posledním šťastným rokem, který přinesl učitelům a skladatelům uznání a potěšení, byl rok 1805. Na základě upozornění plzeňského radního Mattase, který v Rybovi odhalil unikátního skladatele, bylo Jakubu Janu Rybovi uděleno čestné právo plzeňského měšťana. Dnes bychom se nad tím možná ani nepozastavili, ale za časů Rybových se jednalo o zcela mimořádné uznání. Stejně pocty se dostalo i Rybovým skladbám, které pro město Plzeň komponoval. Berkovec uvádí, že město Plzeň obdařilo Rybu i zvláštní odměnou, jak je uvedeno v Knize pamětní královského krajského města Plzně:

„Roku 1805 obdržel rožmitálský učitel Jakub Ryba za velikou mši, již pro kostel sv. Bartoloměje zvláště komponoval, 100 zlatých od městské rady zdejší.“¹⁰⁸

Roku 1805 vešel v platnost nový dekret Politické zřízení škol, upravující školství.¹⁰⁹ Měly být dobudovány veřejné školy, které by poskytovaly vzdělání všem obyvatelům království a zajistily tak trvalý ekonomicko-sociální rozvoj. Dekret upravoval jak administrativní řízení, tak i vedení školní agendy. Nižší školy, tedy ne gymnázia a univerzity, měly být diferencovány na triviální, hlavní a reálné. Rozvrh hodin navíc rozšiřoval i výuku náboženství. Dekret také rušil posty školských komisařů. Nově se měli stát dohlážiteli nad chodem škol lokální duchovní, kteří se zodpovídali školské komisi zřízené při zemském guberniu. Ryba tato opatření nesl značně nelibě, poněvadž je považoval za zpátečnická. Nejhorší dopad dekretu se týkal právě učitelů. Byly jim značně omezeny pravomoci i iniciativa. Přesto se Ryba snažil v souladu s dekretem zmírnit reálné nežádoucí dopady. Ve třetí kapitole práce se budeme zabývat Rybovým vztahem k filosofii, proto si zmiňme, že právě v této době si Ryba pořizuje Seneku, *De tranquillitate animi* a začíná s jeho překladem. Na podzim roku 1805 musel Ryba řešit nepříjemnou situaci. Mnozí autoři, jako Jiří Berkovec, Pavel Toufar, Václav Spěváček, ale i Hubert Hoyer se domnívají, že právě tato situace v kombinaci s problematickým vztahem k Prokopu Pokornému vyústila v Rybovu sebevraždu.

¹⁰⁸ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 104. ISBN 80-85787-97-0

¹⁰⁹ <http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&clanek=4731>

Čtenář si jistě položí otázku, o co vlastně tehdy šlo. Jak již bylo v předchozím textu uvedeno, učitelský plat se skládal nejen z peněz od města, ale především z určitých plateb, které učitelé dávali obyvatelé při nejrůznějších svátcích, či obdobích, jako například tzv. posnopné. Tyto příplatky mohly být prováděny i v naturáliích a učitel na nich byl prakticky závislý. Ryba měl početnou rodinu a jako uvědomělý pedagog chtěl rozvíjet talent a nadání i u svých dětí. Lidé mu však tyto příplatky odmítali posílat, proto byl Ryba nucen se obrátit na Hospodářský úřad, který pověřil jistého písaře, aby šel s Rybou po vsích a příplatky vymáhal. Nakolik bylo vymáhání úspěšné, můžeme konstruovat pouze na základě zmínek v Rybově deníku.¹¹⁰ Jisté však je, že celková výše dávek vyplacena či vydána v žádném případě nebyla. Rovněž si položíme otázku, co bylo důvodem neodvádění těchto dávek. Evropa se zmítala ve válce, Napoleon Buonaparte porazil rakouská vojska, ceny potravin strmě stoupaly a po celém království propukaly bouře a nespokojenost. Císař se snažil zmírnit dopady válek na obyvatelstvo alespoň tím, že zavedl maxima cen u výrobků, ale i tyto byly nadále porušovány a prakticky neexistoval žádný kontrolní mechanismus, který by pomohl korigovat výše cen a jejich dodržování. Do této doby rovněž spadá zánik německého císařství a vznik Rýnského spolku. Nemůžeme se proto příliš udivovat, že lidé, kteří sami neměli co jíst, nedávali učitelům to, co mu náleží. Samozřejmě bylo i mnoho takových, kteří by Rybu obdarovat mohli, ale proto, že nesouhlasili s povinnou školní docházkou, či edukací obecně, tak činili záměrně.

Školní docházka počátkem roku 1807 výrazně poklesla. Ryba o tom hovoří jak ve Školních denících, tak i v osobním memoáru. Učitel proto odevzdal soupis dětí, které školu přestaly navštěvovat faráři Česanému. Lidé odmítali platit školné, které počátkem roku, jak uvádí Ryba,¹¹¹ činilo 30 krejcarů. Ani farář nejprve nic s lidmi nezmohl. Situace byla vyřešena osvobozením určitých skupin obyvatel od školného a následně se prázdné lavice rožmitálské školy opět zaplnily.

¹¹⁰ Ryba, J., J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 188

¹¹¹ Ryba, J., J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 193

Roku 1808 musel Ryba řešit problém s učitelským pomocníkem, konkrétně, z čeho jej zaplatit. S prosbou se v dopise obrací na c. k. školní fond.¹¹² Mnoho lidí bylo od plateb osvobozeno, a jak bylo výše uvedeno, školního pomocníka vyplácel sám učitel ze svého platu. Ve chvíli, kdy sám učitel dostával zhruba pětinu odměny, oproti celku, na který měl nárok a musel živit početnou rodinu, není divu, že se mu nedostávalo peněz na placení pomocníka. Obrátil se tudíž na ředitele panství Pokorného se žádostí o dobrozdání biskupské kanceláři.¹¹³ Pokorný, patrně značně ovlivněn místními obyvateli a jejich názory, nejen že Rybovi dobrozdání nedal, ale ještě učitele vyhodil. To však řediteli nestačilo, a proto si na učitele stěžoval u arcibiskupa, že jej učitel urazil, že je troufalý a vzpurný vůči nadřízené osobě, že neustále obtěžuje občany vymáháním pohledávek, na něž, dle Pokorného nemá nárok atd. Ryba byl ovšem v právu. Podle dekretů, které vyšly, by to měl být právě Ryba, kdo by si měl stěžovat na neplnění povinností nadřízených. Pokorný dokonce svolal komisi, která se shromáždila 19. 1. 1809¹¹⁴ a měla Rybův případ řešit. Oficiální výsledek z tohoto jednání není znám, Ryba jednání nebyl přítomen, pouze si poznamenal do svého deníku, jak uvádí Berkovec: „ *Podle zemských zákonů mají učitelé požívat náležitě vážnosti, jejich představení je mají podporovat a jednat s nimi přiměřeným způsobem, direktor Pokorný však mně ztrpčuje život osobní nevráživostí a nepřátelským smýšlením.*“¹¹⁵

Krise rakouského mocnářství se ještě prohloubila, došlo ke státnímu bankrotu, Rakušané prohrávali ve válkách, panovala nesmírná drahota. Možná právě zde si Ryba vzpomněl na svá studentská léta, kdy prodával své skladby. Prodej by se sice dařil, ale lidé nemohli za díla platit.

¹¹² Ryba, J., J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 203-204

¹¹³ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 118. ISBN 80-85787-97-0

¹¹⁴ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 119. ISBN 80-85787-97-0

¹¹⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 119. ISBN 80-85787-97-0

1.6. Roky poslední (1813 – 1815)

V měsíci říjnu roku 1813 byla svedena „Bitva národů“ u Lipska, kde byl francouzský nepřítel konečně poražen. V celém království propukly oslavy, Rožmitál nebyl výjimkou. Berkovec uvádí, že v tomto roce také Ryba, na vlastní žádost, obdržel potvrzovací dekret, což Školní deníky potvrzují,¹¹⁶ vydávaný Českým guberniem učitelů. Tento dekret mohli obdržet pouze ti, kteří svou práci vykonávali svědomitě a při inspekci prokázali jistou horlivost a nadšení, vše podepřené dobrými výsledky žáků.¹¹⁷

O výhodách dekretu hovoří Berkovec.¹¹⁸ Dekret zajistil Rybovi jistou míru imunity, vycházel z Politického školního zřízení (1805) a učitelé zajišťovali, že nesměl být ani vrchností ani duchovními, či jinými úřady propuštěn. Vydání dekretu navíc doporučila sama budějovická konzistoř. Ryba měl v tomto roce plno starostí s dětmi a jejich budoucími studii. Přesto však své rozličné povinnosti plnil dál, pouze byl čím dál víc zádumčivější.

Následující rok vstoupil do dějin jako rok Vídeňského kongresu. Psaly o něm všechny noviny. Do Vídně se sjížděli zástupci panovnických dvorů, konaly se nesčetné kulturní akce, komponovala se různá díla. Přestože se jednalo o záležitost čistě politickou, probíhal zde čilý společenský život. Pro Rybu tento rok znamenal navázání kontaktu s vídeňským profesorem českého jazyka Janem Norbertem Hromádkem, který byl rovněž vydavatelem českého listu C. k. povolené Vídeňské noviny s literární přílohou Prvotiny pěkných umění.¹¹⁹

¹¹⁶ Ryba, J., J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 248

¹¹⁷ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 123. ISBN 80-85787-97-0

¹¹⁸ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 119. ISBN 80-85787-97-0

¹¹⁹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 126. ISBN 80-85787-97-0

Hromádko zároveň zval ke kooperaci mnohé české vlastence a za otištěný článek nabízel v té době vysoké honoráře. Z dostupných a dochovaných pramenů víme, že Ryba s profesorem Hromádkem spolupracoval, měl mu v novinách vyjít článek, který satiricky kritizoval germanizační snahy v rámci rakouského mocnářství. Berkovec uvádí,¹²⁰ že článek byl Rybovi vrácen s tím, ať se autor zamyslí nad jeho závěrem a případně jej přepracuje. Přepracovaná verze však k profesoru z neznámých důvodů nedorazila.

Jakubu Janu Rybovi dobíhaly poslední dny života. Jeho deprese se prohlubovaly a samozřejmě působily na jeho chování a jednání. Dříve relativně společenský Ryba zavrhl chození mezi sousedy, už ani na pivo nechodil. Jeho pravým a jediným přítelem, byl dle dostupných pramenů jistý Anton Reiss, muž německé národnosti, značného vzdělání, povoláním vedoucí směn v rožmitálských železárnách. Oba muže svedla dohromady náhoda, ale stali se přáteli a Ryba učil Reisse česky. Jak je z předchozího textu patrné, Ryba nebyl příliš důvěřivý a rozhodně se nejednalo o typ muže, který by se svěřoval komukoliv. Reissovi sice řekl, že jej trápí dlouhodobě nemoc, ale o jakou nemoc se jedná, to mu už neřekl. Tuto informaci svěřil svému deníku a hovoří o ní i Berkovec, když poznamenává, že se jednalo o hemoroidy.¹²¹ V té době to byla nemoc nevyléčitelná a značně bolestivá. K hemoroidům se přiklonil i rožmitálský farář. Důkazy, které by tuto teorii potvrdily, samozřejmě chybí. Jednou z verzí, se kterou se můžeme při hledání této odpovědi setkat, je i ta, že Ryba trpěl nějakým druhem jaterní choroby. Z Rybova deníku víme, že to nebylo poprvé, kdy ve svém životě přemýšlel o smrti. Otázky věcí posledních rovněž rozebíral se svým přítelem Reissem. V Senekově knize *Útěchy*, byla nalezena zvýrazněná část Rybovou rukou, která pojednává o životě jako o rozbouřeném moři života, pro něž je, jak Seneca píše, „*jediným bezpečným přístavem smrt.*“ Tato věta se objevila jak v knize Jiřího Berkovce,¹²² tak v deníku Rybova syna Viléma Arnošta, díky

¹²⁰ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 127. ISBN 80-85787-97-0

¹²¹ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 128. ISBN 80-85787-97-0

¹²² Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 128. ISBN 80-85787-97-0

kterému máme k dispozici unikátní pramen, který rekonstruuje dobu těsně před Rybovou smrtí a po ní. Večer před svým zmizením, byl dle zápisu svého syna Arnošta, Ryba velmi zamlklý a páčil mnohé písemnosti. Co se tedy stalo onoho 8. dubna 1815? Ryba ráno vstal, chystal se do Starého Rožmitálu. Při odchodu políbil ženu, vzal si Senekovu *De tranquillitate animi* a vyrazil. Ti, kteří ho osudného dne potkali, nezpozorovali nic zvláštního. Autoři zabývající se Rybovým životem přistupují k poslednímu dni života Ryby různě. V knize Pavla Toufara,¹²³ je uvedeno, že Ryba při odchodu z domova narazil na Prokopa Pokorného, který učitele nemohl vystát. Poté následovalo Pokorného halekání na Rybu a výhrůžky o zastavení Rybova platu. Ryba se však ani nezastavil, ani neotočil, pouze pokračoval dál. Tento příběh však v další literatuře uveden není. Neuvádí jej ani jiné deníky, ani policejní protokoly. Odkaz, ze kterého Toufar čerpal do své knihy, chybí.

Posledním místem, kde byl Ryba spatřen živ, se po Starém Rožmitálu, stala cesta podél Podzámeckého rybníku, nahoru do kopce do Voltuše. Rodina v počátku znepokojena nebyla, všichni věděli, že si učitel rád udělá procházku. Obavy nastaly až následujícího dne, kdy Ryba nepřišel do školy. To se nikdy předtím nestalo. Berkovec hovoří o lesmistru Bachofenovi,¹²⁴ jako o člověku, který se první jal pátrat po zmizelém. Toufar s Němečkem uvádí, že impulz na záchrannou akci vzešel od Antona Reisse. Dalšího dne už po učitelích pátralo houfně mnoho obyvatel. Jeho tělo bylo nalezeno dne 10. dubna, nad Voltuší v lese Štěrbina, s podřezanými tepnami na obou zápěstích a podříznutou měl i krční tepnu. Tolik oficiální verze příběhu.

¹²³ Toufar, P.: *Otazníky zapomenutých hrobů*. Třebíč 2001. s. 61. ISBN 80-7268-138-9

¹²⁴ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 129. ISBN 80-85787-97-0

1.7. Hypotézy kolem Rybovy smrti

Otázkou Rybovy smrti se zabývali mnozí autoři. Tuto tematiku zpracovává Pavel Toufar, Jiří Berkovec, V. D. Bíba a mnozí další. Na základě rozhovoru s Hubertem Hoyerem, který hovořil o spolupráci při vyšetřování Rybovi smrti se soudním patologem, bylo nalezeno i několik novinových článků, kde byly publikovány rozhovory s kriminalisty a soudními znalci. Jedním z nich byl i magazín Koktejl.¹²⁵

Rybovo tělo bylo několikrát posmrtně přezkoumáno, z důvodu nejrůznějších teorií o způsobu jeho odchodu ze světa. Pravdou je, že při přezkoumání policejního vyšetřování a celkového postupu, nalezneme několik nesrovnalostí. Otázkou samozřejmě je, do jaké míry se jedná o nesrovnalosti v postupu policejním a do jaké míry se změnil, či vyvinuly jednotlivé metody policejní práce. Několik tezí hovoří i o faktu, že byl Ryba zavražděn střelnou zbraní. Oficiální prohlášení však tuto verzi nepotvrzuje. Často se můžeme setkat i s tvrzením, že dle svého antického vzoru Seneky, spáchal sebevraždu břitvou. Tak zní i oficiální a nejvíce proklamovaná verze. Problém však je, že ani u jeho těla, ani blíže, nebyla žádná břitva nalezena. Při rekonstrukci policejních metod však bylo potvrzeno, že došlo k několika závažným lidským selháním. To je ale vše. Podezřelý je i list, který Ryba vložil do Senekovy knihy, *De tranquiillitate animi*, která byla nalezena na místě činu. List, nese název *Loučení od světa*, je psán Rybovou rukou, až na přípis s datem a nadpisem listu. Ten Rybovi, dle grafologů rozhodně nepatří. Tento list je také dodnes součástí expozice Podbrdského muzea v Rožmitálu pod Třemšínem, které věnovalo zvláštní sekci právě rožmitálskému učiteli a skladateli. Jistě mnohé napadne i otázka, jak Ryba, který byl hluboce věřícím, mohl spáchat sebevraždu. Musel dobře vědět, jaké následky to pro něho bude mít. Pro sebevrahy platil přísný zákaz církevních obřadů, proto ani klasický pohřeb nepřicházel v úvahu. Tyto nesrovnalosti rozhodně přispívají k nejrůznějším teoriím, ovšem, jak bylo uvedeno výše, žádná z nich se ani nepotvrdila, ani

¹²⁵ magazín Koktejl, duben 1996, s. 44

nevyvrátila. Rybovy kosterní pozůstatky byly několikrát zkoumány, bohužel moderním metodám nemohly být vzhledem ke stavu aktuální dekompozice těla podrobeny. Rybovo tělo bylo pohřbeno na tehdejší morovém hřbitově. Jako sebevrah neměl nárok spočinout na běžném hřbitově, protože sebevražda byla a stále je, dle křesťanského chápání hříchem. O vývoji mentalit v otázce pohřbívání a věcí posledních hovoří ve svém díle *Dějiny smrti I. a II.*, Philippe Arriés.¹²⁶

Příčiny, které Rybu vedly k odchodu ze světa, jsou dodnes syntézou pouhých pravděpodobných a méně pravděpodobných úvah. Jednoznačný důvod chybí. Můžeme se ztotožnit s názorem, že Rybu k odchodu vedlo hned několik důvodů. Autoři, kteří si kladli za cíl jeho smrt objasnit, se neváhali spojit s renomovanými odborníky, pro příklad uvedme doktora Přemysla Strejce, z katedry soudního lékařství Univerzity Karlovy v Praze. Na jeho názor odkazuje v knize i Jiří Berkovec.¹²⁷ Doktor Strejc říká, že Rybova nemoc v kombinaci s evolucí primárních psychóz, může evokovat stav, který již není přímo dependentní na exogenních vlivech a situacích, pro příklad uvádí endogenní depresi a z ní pramenící jednání, které je stále předmětem lékařského výzkumu.

¹²⁶ Ariés, P.: *Dějiny smrti I., II.* Argo 2000. ISBN 80-7203-286-0

¹²⁷ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba.* Praha 1995. s. 128. ISBN 80-85787-97-0

1.8. Dva pohřby jednoho člověka

Rybův pohřeb proběhl ve skromném duchu, za účasti jeho nejbližších přátel a rodiny. Prvního post mortem uznání se Rybovi dostalo roku 1852,¹²⁸ kdy občané Rožmitálu pod Třemšínem, nechali zasadit pamětní desku na kostel sv. Jana Nepomuckého, která nese Rybův citát: „ *Abys byl lepším, pozoruj denně své činy a zkoumej je.* “ Tento výrok patří mezi nejčastěji uváděné a patrně nejvíce vystihující Rybovo smýšlení.

Z podnětu Rybova syna Josefa Arnošta a za přispění rožmitálského faráře, bylo dosaženo konsensu s přenesením Rybových ostatků na nový hřbitov ve Starém Rožmitále. Stalo se tak roku 1855. Přenesení ostatků se zúčastnila většina rožmitálských obyvatel i lidé z přilehlých obcí. V podstatě se jednalo o druhý pohřeb, který proběhl se všemi náležitostmi. Rybovu rakev s ostatky přenášeli jeho žáci, hrála hudba a celý akt proběhl velmi důstojně.

1.9. Post mortem persuasio

Následujícím projevem úcty obyvatel k učiteli, bylo odhalení pomníku na Rybově hrobě. Událo se tak při výročí sta let od nástupu Jakuba Jana Ryby do rožmitálské školy. Na domě, kde Ryba žil, byla rovněž umístěna pamětní deska. Nutno podotknout, že nejrůznější projevy úcty a uznání se Rybovi nedostávalo jen v Rožmitálu, ale rovněž v jeho předchozích místech pobytu, jako byly Přeštice, Nepomuk, Mníšek pod Brdy.

Dnes se o Rybův odkaz stará Společnost Jakuba Jana Ryby, založená roku 1990 v Rožmitále,¹²⁹ která navazuje na přechodnou činnost spolku Spolek J. J. Ryby, který vznikl ve 20. letech 20. století. Cílem společnosti je uchovávat v nejširším povědomí památku a odkaz učitele, skladatele a spisovatele. Za přispění této

¹²⁸ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 131. ISBN 80-85787-97-0

¹²⁹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 131. ISBN 80-85787-97-0

společnosti byla vytvořena Rybova pamětní síň, se sídlem v budově Brdského památníku v Rožmitálu pod Třemšínem, rovněž byla umístěna pamětní deska na kostel Povýšení sv. Kříže, která návštěvníkům připomíná, že právě tam poprvé zazněla světoznámá česká mše vánoční, Hej, mistře. Předsedou Společnosti je pan Hubert Hoyer, učitel a regenschori kostelu Povýšení sv. Kříže. V příloze čtenář nalezne rozhovor, který přibližuje osobnost J. J. Ryby, slovy muže, který je nejen jeho potomkem, ale i celoživotním šířitelem jeho odkazu.

II. J. J. Ryba jako pedagog

2.1. Komparace stavu školství před a během působení J. J. Ryby

V začátcích Rybovy činnosti pedagogické na území Českého království probíhaly josefínské reformy. Ty, které se týkaly školství, navazovaly a vylepšovaly původní reformy tereziánské. Životní styl obyvatel a jejich povědomí o potřebách vzdělání však nebyl na tyto změny připraven. Se vzděláváním spousta obyvatel nesouhlasila, pokládali jej za zbytečnost, která jen zaplňuje hlavy jejich dětí a odvádí je od práce. Před Felbingerovou reformou (1774), vypadala diferenciací škol tak, že v městech fungovaly městské školy a na venkově školy farní.¹³⁰

Ani do jedné z typů škol však nebyla valná docházka. Požadavky na samotné učitele, by nás dnes asi překvapily. Učitel musel být hlavně hudebník, o míře jeho vědomostí a metodologických schopností tehdy nikdo nepochyboval. Učiteli se tak stávali i vysloužilí vojáci. Je přirozené, že míra předávaných poznatků, pokud tedy už k předání došlo, se odrazila na celkovém stupni vzdělání obyvatel.

Pokud obyvatelstvo školu bojkotovalo, je logické, že ne nevzdělanost, ale naprostá negramotnost, byla obvyklým fenoménem. Většina prostého obyvatelstva byla negramotná, bohužel tento stav se nevyhnul ani osobám, které zastávaly určité funkce, jako např. rychtáři. Není výjimkou najít na různých listech podpisy se třemi křížky.

Je relevantní zmínit, že původní podobu školství měla na starost církve. Stát neměl potřebu ani důvod do školství investovat. Původní feudální zřízení potřebovalo pokorné nevolníky, u kterých byla žádoucí negramotnost.

Nově přicházející období průmyslové revoluce však přineslo i změny sociální. Můžeme tomu říkat přerod z feudální do kapitalistické společnosti.

Fyziokratismus byl překonán merkantilismem, zemědělská výroba byla čím dál

¹³⁰ Königsmark, Jan: Odkaz Jakuba Jana Ryby dnešní době. Přeštice 2009. s. 39

více nahrazována zakládáním manufaktur a logicky přinášela evoluci řemeslnou. Této otázce se věnuje i Josef Brodníček.¹³¹ Lidé se pomalu začínali stěhovat z vesnic do měst, kde jim nově vzniklé manufaktury nabízely alespoň nepatrnou možnost výdělků. K práci v manufaktuře, či k ovládnutí strojů, bylo již vzdělání potřebné. Alespoň to triviální. To si uvědomovala i tehdejší vládnoucí elita, napříč Evropou. Najednou tedy bylo v zájmu státu, aby podporoval své obyvatele ve vzdělání. Jiná varianta ani nebyla myslitelná. Mnozí panovníci si uvědomovali, že udržitelnost tzv. ancient régime, bez alespoň dílčích zásahů, je nemožná. K tomu významně přispěla i Velká francouzská revoluce (1789), která tzv. třetímu stavu ukázala jeho možnosti a sílu. Podrobněji o tomto hovoří Joseph Emmanuel Sieyès, v knize Co je třetí stav. Francouzský antiroyalistický postup byl hrozbou pro tehdy ještě většinově absolutistické evropské dvory. Navíc, ekonomická situace evropských dvorů byla značně kritická. Pro další vývoj státu a ekonomickou expanzi spojenou s růstem produktivity, ale i obranou státu, si panovníci museli připustit, že tuto evoluci jim zajistí vzdělanější společnost, která bude schopna reakce na změny a stane se tak nositelkou nového řádu.

Nutnost změn, kterou si uvědomovali panovníci, se však nesečkávala s pochopením vrchnostenských úředníků. Ti byli právě tou „brzdou“ reform. Záměrně působili na poddané, aby novým reformám nedůvěřovali. Zdůvodnění jejich chování je relativně prosté. Čím zaostalejší a konzervativnější lid, tím jednoduší manipulace s ním. Jistě, můžeme namítnout, že zákony a vyhlášky byly platné i pro vrchnost, což je samozřejmě pravda, ale podívejme se na Rybovo úsilí dodržovat vyhlášky, patenty, dekrety a zákony a uvidíme, jak těžce proti vrchnosti musel bojovat, ač byl v právu a de iure i facto se opíral o platnou legislativu.

Cílem školských reform bylo zrušení církevní hegemonie ve vzdělávání a podřízení škol zájmům a potřebám státu. S tou myšlenkou vystoupil i Josef von Sonnenfels, právník, teoretik a tvůrce mnoha reform. Sonnenfels, jak rovněž

¹³¹ Brodníček, Josef: Jakub Jan Ryba pedagog. Rožmitál pod Třemšínem 1990. s. 5.

zmiňuje Brodniček,¹³² byl příznivcem myšlenky, že mezi hlavní úkoly státu patří výchova a vzdělávání obyvatel, čímž zdůvodňoval nutnost přenesení správy škol pod stát. Osobě Sonnenfelse se věnuje také Gabriela Peringerová, která představuje širokou plejádu jím vytvořených reforem a rovněž poukazuje na jeho osvícenskou osobnost.^{133 134}

Tyto myšlenky naštěstí přinášely i množství teoretických poznatků, které rozvíjely pedagogiku a predestinovaly k jejich realizaci. Mezi nejznámější teoretiky a realizátory na území Rakouské monarchie patřili například Ferdinand Kinderman a tvůrce Všeobecného školního řádu pro německé, normální, hlavní a triviální školy, vyšlý roku 1774, v platnost vstoupil roku následujícího. Pokusme se shrnout, alespoň částečně, změny, které *Všeobecný školní řád* přinášel.

- 1) v městech, vyjma krajských a ve vesnicích s farou, či kostelem budou zřízeny triviální školy
- 2) školní docházka je povinná bez ohledu na pohlaví od 6 do 12 let (výjimku tvořily děti starší 9 let, které bylo možno uvolnit v období letních prací)
- 3) žáci mají být opatřeni vhodnými učebnicemi
- 4) každý učitel musí absolvovat učitelský kurz a doložit doklad o jeho absolvování
- 5) každý učitel musí mít potvrzení, že je schopen vyučovat v souladu s novou metodou
- 6) učitelům triviálních škol lze povolit pouze takové vedlejší zaměstnání, které neubere na jejich vážnosti a nebude překážkou při vykonávání školních povinností
- 7) Byla zavedena školní agenda
- 8) děti byly rozděleny podle věku

¹³² Brodniček, Josef: Jakub Jan Ryba pedagog. Rožmitál pod Třemšínem 1990. s. 5.

¹³³ Peringerová, G.: Sonnenfels dával rady čtyřem císařům. Havlíčkobrodský deník 19. 2. 2011

¹³⁴

http://www.kehilaprag.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=842%3Asonnenfels-daval-rady-tyem-cisam&catid=74%3Akomentare-a-clanky&Itemid=55&lang=cs

- 9) vyučovalo se dle pravidelného rozvrhu od pondělí do soboty, čtvrtek byl volný¹³⁵
- 10) školní rok končí veřejnou zkouškou dětí
- 11) vyučuje se náboženství, trivium,¹³⁶ němčina, hospodářství, dějepis, zeměpis a předmět zahrnující povinnosti k státu
- 12) žáci se ráno před vyučováním mají účastnit mše

Jan Ignác Felbiger. Souhrn Felbigerových pedagogických postupů a řešení, byl vydán pod názvem *Methodenbuch*, který vyšel roku 1775 a o dva roky později se dočkal česko-německého vydání. Z Rybových školních deníků se dočteme, že *Methodenbuch*, byla vlastně biblí pro učitele, rozpracovávala *Všeobecný řád* a poskytovala metodickou oporu při jeho realizování. V souvislosti s novými nařízeními vznikaly po celé monarchii různé instituce na podporu *Všeobecného školního řádu*. V Praze roku 1775 vznikl C. k. sklad školních knih, který byl pověřen vydáváním učebnic.¹³⁷ Se zvyšujícími se požadavky na vzdělání učitelů byly založeny i tzv. Praeparandy,¹³⁸ které učitelé triviálních škol absolvovaly v tříměsíčním a učitelé hlavních škol v šestiměsíčním kurzu, který byl ukončen zkouškou. Dotyční, kteří museli být starší dvaceti let, se pak stávali podučiteli. Po minimálně ročním působení ve funkci podučitele, mohli zažádat o přezkoušení na učitele. Po úspěšném složení zkoušky dostali vysvědčení, které je opravňovalo k výkonu povolání. Rozdíl přinesla i forma výuky. Z původní individuální výuky se přešlo na výuku hromadnou. Dnes na těchto reformních pokusech patrně nespátujeme nic novátorského, ale díky nim došlo k profesionalizaci vyučujících a procesu utváření učitelského povolání. Mimo hlavních bodů *Všeobecného řádu*, které jsme shrnuli, obsahovala reforma i formulaci cílů, zásad a vzdělávacích postupů. Byly nově stanoveny zásady výuky jednotlivých předmětů, žákovské povinnosti, metody vyučovací a výchovné. Jak bylo výše řečeno, na *Všeobecný školní řád* navazovala Felbigerova *Methodenbuch*.

¹³⁵ Königsmark, Jan: Odkaz Jakuba Jana Ryby dnešní době. Přeštice 2009. s. 39

¹³⁶ trivium označuje souhrn čtení, psaní, počítání

¹³⁷ <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/827/terezianska-reforma-v-ceskem-skolstvi.html/>

¹³⁸ <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/827/terezianska-reforma-v-ceskem-skolstvi.html/>

Ta poskytla metodické rady, cíle a zásady vzdělávání. Hovořila o nutnosti a systematickosti sledování prospěchu žáků, jejich chování, řešila rovněž diferenciaci žákovských schopností, podávala návod jak na základě kognitivních schopností žáky selektovat, hovořila o možnostech přístupu pedagoga k jednotlivým skupinám i jednotlivcům. Neopomněla ani zdůraznit adekvátní výchovné prostředky a jejich využití, rovněž však vymezila prostředky nevhodné. Zákon stále nevyloučil tělesné tresty. Kniha navrhovala systém odměn, jak uvádí Königsmark, tzv. tabuli cti, bílé známky i trestů, například napomenutí, zápis na tabuli, tělesný trest.¹³⁹ V souvislosti se zmínkou o Ferdinandu Kindermanovi uveďme, že v Praze roku 1775 vznikala, jak o tom hovoří Brodniček, veřejná školská správa. Byla zřízena zemská školní komise. Oddělení referátu, které zaopatřovalo nižší školství z hlediska hospodářského, pedagogického a personálního, vedl právě Ferdinand Kinderman.¹⁴⁰

Na popud tohoto oddělení vznikla v Praze Na Malé Straně normální škola, která od svého založení 15. listopadu 1775 sloužila za vzor ostatním školám. V rámci této školy se konaly i zkoušky pro učitele, byla zřízena tiskárna, která produkovala učebnice. Důležitou úlohu v hospodářském zabezpečení škol hrálo zřízení tzv. školního fondu, o němž hovoří Brodniček.¹⁴¹ Kapitál školního fondu tvořil majetek zabavený Jezuitskému řádu, který byl papežem roku 1773 zrušen. Tento fond sice trval necelých 20 let, ale i tak výrazně přispěl k rozvoji školství. Po jeho zrušení, které probíhalo v rámci rušení mnoha reforem Josefa II., se školství dočkalo opětovného úpadku. Jako důkaz nám poslouží i vydání zákona *Politické zřízení německých škol*, z roku 1805.¹⁴²¹⁴³ Tento zákon považovaný mnohými osvícenci včetně Ryby za zpátečnický, rozšířil církevní pravomoc vliv církve. Církev měla zajistit a dozorovat výchovnou a vzdělávací funkci školy.

¹³⁹ Königsmark, Jan: Odkaz Jakuba Jana Ryby dnešní době. Přeštice 2009. s. 40

¹⁴⁰ Brodniček, Josef: Jakub Jan Ryba pedagog. Rožmitál pod Třemšínem 1990. s. 7

¹⁴¹ Brodniček, Josef: Jakub Jan Ryba pedagog. Rožmitál pod Třemšínem 1990. s. 8

¹⁴² Brodniček, Josef: Jakub Jan Ryba pedagog. Rožmitál pod Třemšínem 1990. s. 8

¹⁴³ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 105. ISBN 80-85787-97-0

Církevní hodnostáři, tedy farář s vikářem, tak převzali role původních světských dozorců. Na starost tak měli původní náplň práce světských dozorců. Pokud si vybavíme problematické počáteční vztahy Ryby s farářem Zacharem, který měl značně omezené názory, nemůžeme se divit, že nový zákon Ryba přijal s nelibostí. Díky vlastní tvořivosti a progresivnímu myšlení však zajistil, aby výuka probíhala v rámci platných zákonů, avšak stejně pokrokově, jako dosud. Právě tato fakta z něj činí mimořádnou osobnost, nejen pedagogickou. Je logické, že teorie se v praxi uplatňovala jen stěží a velmi pomalu. Do roku 1787 chyběl v podstatě jakýkoliv kontrolní mechanismus, který by vyžadoval dodržování zákonů.

Brodníček uvádí, že roku 1787 vznikl Úřad krajských komisařů, jejichž úkolem bylo dohlížet na dosažené vzdělání učitelů, kontrola triviálních škol, kontrola klasifikace, obsahu učiva, stav a vybavení školy, včetně jejího finančního zabezpečení.¹⁴⁴ Je známo, že v této době byla úředním jazykem Němčina. Je však zajímavé, že po školních komisařích byla vyžadována i znalost Českého jazyka. Ve výše zmíněném textu je uvedeno, že cílem reformy bylo převedení správy škol z církve na stát. Realita realizace však byla taková, že se obě složky správy propojily. Není se čemu divit, při představě, jakou roli hrálo náboženství v životě běžného osvěcenského člověka. Z hlediska hierarchie dozoru nad školstvím byly role dohlížitelů, jak uvádí Brodníček a Berkovec, rozděleny následovně: Dozor nad triviální školou měl na starost farář, hospodářské a administrativní záležitosti řešil světský místní dozorce. Nad okresem a farářem stál vikář, který se zodpovídal okresnímu školnímu komisaři.¹⁴⁵ Náplní práce komisaře, mimo jiné, bylo vydávání dekretů učitelům na dané školy.

¹⁴⁴ Brodníček, Josef: Jakub Jan Ryba pedagog. Rožmitál pod Třemšínem 1990. s. 8

¹⁴⁵ Brodníček, Josef: Jakub Jan Ryba pedagog. Rožmitál pod Třemšínem 1990. s. 8

2.2. Rybův přínos v rámci socializačního procesu žáků

Na začátku svého působení v rožmitálské škole, byl Ryba nemile překvapen hrubými nedostatky. O některých jsme již hovořili v textu předchozím. Naprosto nedostatečným shledal prostředí jak samotné třídy, tak i školy, její vybavení, neexistenci učebních pomůcek, agendy, knihy patentů atd. Rovněž projevy žáků byly neúnosné a objevily se hned při modlitbě. Zápis do školního deníku, ze dne 11. února 1788, hovoří o hrubém chování dětí, jejich neschopnosti se správně modlit, poukazuje na časté výkřiky, smích, nadávky, rvačky atd. Vzhledem k nevychovanosti žáků, se učitel musel nejdříve zaměřit na projevy chování žáků. Ryba proto, zavádí následující pravidla, která si zapsal do deníku, cituji:

- 1) *„Děti mají ve škole při modlitbě stát.*
- 2) *Všechny děti, rovněž i ty, které sedí v lavicích, musí se postavit bez hluku, mluvení a povyku a stát tak dlouho bez jakéhokoliv nepořádku a žvatlání, dokud se učitel nezačne modlit.*
- 3) *Svou modlitbu mají obětovat Bohu zvolna, tiše, jednotně a se sepjatýma, zdviženýma rukama.*
- 4) *a přestat, když učitel přeruší modlitbu*
- 5) *Dělají-li kříž, mají poznamenat čelo, ústa a prsa současně palcem a ukazováčkem, který je s palcem spojen a ostatní tři prsty ponechat u sebe, ale odděleně od dvou prvních.*
- 6) *Po skončené modlitbě se mají všichni žáci na učitelovo znamení bez hluku posadit a*
- 7) *ve vsí tichosti čekat, až se budou číst jména.“*

Následně byly děti rozděleny do příslušné třídy. Děti se seznámily se školními ustanoveními jako prvním předmětem, což bylo vyžadováno zákonem a zároveň se školní ustanovení muselo dětem opakovat při začátku každého běhu, či pololetí.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 51.

Podobným soupisem pravidel byl Ryba nucen opatřit každou činnost, ať se jednalo o návštěvu ranní mše, chování při ní, držení těla, hlavy, rukou. I takové elementární záležitosti nebyly žádnou samozřejmostí. Během prvního týdne svého působení, vyčteme ze Školních deníků, že bylo nutné žáky naučit správné držení knihy při čtení, naučil je, se ve škole oslovovat „on,“ čtení žáků musel také korigovat, protože si všiml, že děti protahují poslední slabiky. Při čtení nahlas dbal, aby stály, či seděly klidně, vyslovovaly současně slabiky a korigovaly svůj fonologický projev. Za vzor jim pak má sloužit učitelův přednes.

Děti se učily ve škole klanět, musely si opatřit písanky a čítanky. Veškeré požadavky byly opět podpořeny jak praktickou ukázkou, tak teoretickým vysvětlením a zápisem do Školního deníku. Zároveň Ryba požádal městskou radu o Knihu cti a hanby, jak opět vyplývá ze zápisu Školního deníku. Tyto soupisy regulí byly dětem ukázány prakticky a bylo jim vysvětleno, proč tak mají činit. Na místě je otázka, jakým způsobem, je vyučoval Rybův předchůdce, Ondřej Poddaný. Z popisu jsou projevy chování patrné a neschopnost Poddaného možná pramenila z toho, že pro své povolání neměl jedinou patřičnou kvalifikaci. Ryba velmi rychle zjistil, že žáci předchozímu vyučování vůbec nerozuměli. Po relativním zvládnutí behaviorální stránky žáků, byl učitel nucen přistoupit k záležitostem hygieny.

Pomůckou při explikaci důležitosti čistoty a osobní hygieny, se Rybovi staly bajky a jiné. Hovoří o tom ve Školním deníku,¹⁴⁷ kde uvádí soupis bajek, které tvořily školní inventář. Jednalo se o *bajky Ezopovy*, *Knížku mravů* od Rulíka, Tomsův *Katechismus o zdraví*, Müllеровu *Výstrahu pro nezkušenou mládež* atd. Pro tuto oblast byla rovněž sepsána pravidla, která vyžadovala dodržování. Jejich zápis byl učiněn dne 13. února, roku 1788.

¹⁴⁷ Ryba, J. J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 151

Cituji:

- 1) „každý žák přicházel do školy čistý, s umytým obličejem a rukama,
- 2) s ostříhanými nehty,
- 3) s učesanými vlasy,
- 4) aby každý žák měl vyčištěny šaty, punčochy a boty, a
- 5) ten, kdo se objeví ve škole špinavý, bude potrestán.“¹⁴⁸

Školní deník obsahuje deskripci události, jak jedna z rozzlobených matek přišla do školy Rybovi vynadat, že poslal z hygienických důvodů domů jejího syna.

¹⁴⁹Na tomto případě můžeme spatřit tehdejší mentalitu a míru osvěty běžné společnosti.

V prvním týdnu proběhla i výuka katechismu, konkrétně svatého evangelia. To se zde učilo úplně poprvé, katechetou byl kaplan Vaněček, o kterém jsme již hovořili výše. Děti dostaly nařízeno, aby si obsahy evangelií zaznamenávaly do zvláště vyhrazeného sešitu. Výuka katechismu narazila také na problém. Ve škole nebylo vhodných prostor k takovému vyučování, proto učitel rozhodl, že v neděli mají děti přijít do školy, kde s nimi bude probráno adekvátní křesťanské téma a následně se s rodinou přesunou do kostela na mši.

Soubory školních pravidel narůstaly značnou rychlostí. Děti nesměly při vyučování jíst, pokud tak činily, bylo jim jídlo sebráno a věnováno chudým dětem s podmínkou, že jej snědí doma. Ryba byl také prvním člověkem, který nechal své děti očkovat proti neštovicím. Jeho vzoru následovalo mnoho obyvatel a můžeme tak říci, že zabránil propuknutí epidemie. Péči o hygienu a zdraví svých žáků věnoval čas i v létě, kdy se jako první učitel chodil s dětmi koupat s Sadoňskému

¹⁴⁸ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 51.

¹⁴⁹ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 57.

rybníku. Pravidla koupání zapsal do svého deníku.¹⁵⁰ Pravidla koupání byla stanovena tak, aby se minimalizovalo riziko nebezpečí pro žáky. Uveďme si pro představu alespoň následující, cituji:

- 1) *„Žádný žák se nesmí koupat bez učitelova vědomí, jinak bude potrestán.*
- 2) *Koupání je každý týden ve čtvrtek, od čtyř hodin odpoledne, pokud to učitel uzná za vhodné.*
- 3) *Nad žáky budou bdít dva žáci z druhé třídy, kteří zaznamenají všechny neukázněné děti, které pak již nedostanou ke koupání povolení.*
- 4) *Děti nepůjdou dále než k tyči k vodě, kterou zarazil dozorce.*
- 5) *Po koupání si budou žáci hrát, jak jim ukáže učitel.*¹⁵¹

Na přelomu 18. a 19. století nebylo vůbec obvyklé, že by lidé uměli plavat. Naopak, věřilo se na nejrůznější strašidla a báchorky a osvícenský učitel musel proti těmto názorům mnohokrát bojovat.

¹⁵⁰ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 133.

¹⁵¹ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957 . s.133

2.3. Mravní výchova a důraz na vzdělání společnosti

„Blb jen umění se směje, protože jen rád v tmách reje.“

Jakub Jan Ryba¹⁵²

Samotná školní reforma vyzdvihovala význam kázně a dobrých mravů pro úspěšný průběh vzdělávacího procesu. Hovoří o tom i Königsmark.¹⁵³ Po stanovení pravidel tělesných projevů, postojů a chování ve škole, byl učitel nucen přistoupit k nařízení mravních zásad, které si žáci měli interiorizovat a na jejichž základě se odlišili od zlých, nemravných a líných dětí. Cílem mravní výchovy, jak Ryba zapsal, bylo odstranění surové, pro křesťanskou obec nenáležitě povahy.¹⁵⁴ Do mravní výchovy byla zahrnuta i pravidla slušnosti, při kterých učitel neopomíjel význam poslušnosti a zdvořilosti k rodičům, učitelům a globálně vzato dospělým.

Zrovna tak upozorňoval na nutnost slušného chování žáků vůči sobě. Ve třídě vyvěsil školní řád, pravidla chování na veřejnosti a neustále se k nim vracel. Neopomněl důležitost praktických ukázek, v návaznosti na teorii, vždy se přesvědčil, zda žáci rozumí tomu, co se učí, či tomu, co jim je sdělováno. Z Rybova každodenního vyučování vždy vyplynula nějaká poučka, kterou učitel zapsal do Školního deníku. Tyto jeho citáty se úzce pojily k právě probíraným tématům a společně s nimi tvořily ucelený komplex vědomostí, které přesahovaly standardní požadavky na vzdělání. Na základě tohoto přístupu dnes můžeme rekonstruovat Rybovo smýšlení a uvažovat o předávaných znalostech nejen v rovině pedagogické, ale i filosofické. Ryba však nebyl zaměřen pouze na žáky. Potřebu mravní výchovy zdůrazňoval i ve vztahu k dospělým, zvláště pak ke svým nástupcům.

¹⁵² Ryba, J., J., in: Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 139.

¹⁵³ Königsmark, Jan: Odkaz Jakuba Jana Ryby dnešní době. Přeštice 2009. s. 42.

¹⁵⁴ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 53.

Je známo, že se snažil prosadit učitelské porady, které by se pravidelně konaly v rámci daného kraje a na kterých by se scházeli jak učitelé, tak duchovní. Byl přesvědčen, že tento postup by vedl k oboustrannému rozvoji a zlepšení vzájemné kooperace. Ani tato výzva však nebyla realizována. Jeho deník obsahuje kapitolu „*Nástupcům na rozmitálské farní škole*“,¹⁵⁵ kde podává velmi obšírný názor a návod na působení nástupců ve škole. Rybovi se hnusilo, pokud někdo učitelské povolání vykoval pro peníze. Píše, kterak se nemají budoucí učitelé nechat nepříznivými zviklat ve svých dobrých záměrech, jen proto, že nebudou spravedlivě ohodnoceni. Pouhé nájemníky školy zde přirovnává k otci bez lásky a říká: „*Čím je otec ve svém domě nebo ve své rodině, tím je učitel ve své škole nebo mezi svými žáky. Běda tomu, kdo se podobá nedbalému otci!*“¹⁵⁶

Pro příklad si uvedme následující poučky:

„ Je naší největší pomstou, chováme-li se k nepřátelům laskavě.

Pracovat s Bohem je šťastná práce.

Hodné dítě je největší radostí svých rodičů.

Svou vlast musíme věrně milovat.

Pravé štěstí a blaženost jsou v klidném svědomí.

Dobrotu boží poznáváme v božském díle.

Nesmíme závidět bratřím a sestrám, jestliže je rodiče mají raději, ale musíme se zalíbit rodičům svým jednáním a dobrým chováním.

Střídmost je nejlepší prostředek, abychom si zachovali zdraví. Všem musíme činit dobro. Kdo je neposlušný, je stále nešťastný.

¹⁵⁵ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 47.

¹⁵⁶ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 47.

*Pravé štěstí a blaženost jsou v klidném svědomí.*¹⁵⁷

Tyto zásady, jak Ryba shledal, padly velmi rychle na úrodnou půdu. Žáci sami upozorňovali na ty, kdož pravidla porušují, zvykli si na systém odměn a do školy chodili s radostí, jak vyplývá ze zápisu ze dne 22. února, 1788.¹⁵⁸ Ti z žáků, kteří na výuku docházeli, dostali zákaz se stýkat s těmi, jež školu bojkotovali. Ryba si dobře uvědomoval důležitost relací mezi rodinou a školou a církví. V denících si mnohokrát stěžuje, že duchovní neplní řádně svou úlohu, že nechodí vyučovat katechismu, že pomlouvá učitele a snižuje tak jeho vážnost. Ryba, jakožto hluboce věřící člověk chápal vliv náboženství na společnost, proto usiloval o vzájemnou podporu, které se mu však nedostávalo. Katechismus si musel vyučovat sám a farář, který by se měl snažit o společné východisko, mu pouze škodil, kde se dalo. Ryba vedl své žáky, jak o tom hovoří Spěváček, ke každodennímu zamyšlení nad tím, co udělali pro to, aby se stali moudřejšími a přinášeli lidem radost.¹⁵⁹ Děti na to měly zavedeny zvláštní sešity, kam si své činy zapisovaly. Rybu dlouhodobě znepokojoval negativní vztah některých dětí k přírodě. Zle nesl svévolné ničení rostlin, květů, stromů, vybírání ptačích hnízd, týrání zvířat, ale i zlé zacházení s nimi. Neustále hledal prostředky, které pomáhaly v rozvoji citu k přírodě, všímavosti k okolí a v neposlední řadě citu k lidem. Věděl, že v jeho úkolu mu budou nápomocny knihy. Předpokladem ke čtení knih, však bylo řádné naučení čtení samotného. Úroveň čtení jeho žáků byla zpočátku špatná. Více se k této otázce vyjádříme v kapitole o metodologii. Dalším cílem, ke kterému jeho výuka směřovala, bylo probudit v dětech vnímavost k dobrým radám a ponaučením. Je známo, že Ryba zkomponoval mnohé písně, protože ve zpěvu viděl, jak uvádí Spěváček,¹⁶⁰ prostředek snazšího uchování poznatků v paměti. Nebylo výjimkou, že výuku prokládal zpíváním se

¹⁵⁷ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 70 – 73.

¹⁵⁸ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 53.

¹⁵⁹ Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 33.

¹⁶⁰ Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 35.

žáky. Zde bychom mohli zmínit Rybova přítele, který v otázkách výuky zpěvu, zastával stejný názor. Hovoří o něm jak Školní deník, tak i Spěváček.¹⁶¹ Jedná se o spisovatele, pedagoga a faráře v Sedlci u Kutné Hory, Josefa Františka Rautenkrance (1776 – 1817). Rautenkrancovy písně vyšly nákladem a zřejmě se pro Rybu staly inspirací k vlastním kompozicím. Napsal jich víc než osmdesát a stal se prvním člověkem, který zhudebnil verše Puchmajerovy básnické školy. Nejznámější z nich je, *Spí má zlatá boubelatá*, na slova Vojtěcha Nejedlého. Sám Puchmajer v dopise ocenil kvalitu Rybových melodií. Po nedlouhém působení Ryby v Rožmitále pod Třemšínem, proběhla ve škole inspekce. Po inspekci krajského komisaře F. X. Starka, kdy byla oceněna Rybova činnost pedagogická, nebylo shledáno jediné pochybení, byla za přítomnosti veškeré honorace, včetně duchovního, dne 22. května 1788, sepsána smlouva. Tato smlouva vznikla na základě učitelových výtek k absencím žáků a jejich špatnému vychování. Rodiče se krajské komisi zavázali, že, cituji:

- 1) *„Slibujeme, že budeme o zdraví svých dětí všemožně pečovat, poněvadž kdo není zdrav, nemůže sloužit ani Bohu, ani státu.*
- 2) *Městské děti budeme posílat do školy vždy a bez přestání, vesnické ponecháme doma v létě na půl dne, bude-li toho třeba, ale odpoledne nebo dopoledne je pošleme v určitou hodinu do školy.*
- 3) *Slibujeme, že budeme co nejvíce podporovat školní učení domácí kázní a nábožným příkladem.*
- 4) *Budeme zachovávat policejní nařízení tykající se dětí a nepřipustíme, aby prodlévaly v noční době v cizích domech ve špatné společnosti, nebo dokonce v hostincích a šenkovnách. Dospělejší mládeži dovolíme účastnit se tance jen za doprovodu otcova nebo matčina a ne déle než do deseti hodin.*
- 5) *Nedovolíme dětem samostatně pást dobytek, poněvadž dobře chápeme, že je jim to ke škodě tělesné i mravní.*

¹⁶¹ Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 35.

- 6) *Naši dospělejší mládež mužského i ženského pohlaví, jakož i čeládku chceme posílat v neděli odpoledne do veřejné školy na opakovací hodiny.*
- 7) *Slibujeme, že budeme odvádět školní plat správně a nezkrácený týdně, neb aspoň měsíčně. Rovněž zaplatíme dvojnásobné školné, nebudeme-li posílat děti do školy, a chudí nahradí školní plat obecní veřejnou prací.*
- 8) *Budeme podle možnosti podporovat německou řeč, a kdo ji neovládá, postará se, aby alespoň jeho děti mezi sebou německy mluvily.*
- 9) *Budeme se pečlivě starat, aby děti nezahálely, a budeme je stále zaměstnávat školními nebo domácími pracemi.*
- 10) *Chceme navštěvovat podle možnosti školu, a přesvědčit se tak, že je dobrá a užitečná.*
- 11) *Pečlivou domácí výchovou povedeme k dobrému děti, které budou označeny známkou hanby, a pošleme je do školy teprve tehdy, až přesvědčivě prokáží, že se polepšily.*
- 12) *Duchovní a světské vrchnosti i panu učiteli chceme prokazovat povinnou úctu a vážnost.*
- 13) *My otcové, zvláště pak matky, svatě slibujeme, že se budeme s největší pečlivostí starat o lepší a užitečnější výchovu svých dětí a budeme jim dobrým příkladem svým pořádným a bohabojným životem.*¹⁶²

Smlouva obsahuje signaturu rožmitálského starosty Michala Josefa Ježka, dále rychtáře Starého Rožmitálu Alberta Brdy, radních, rychtáře těšínského, vranovického, nepomuckého, pňovického, rožmitálských měšťanů a dvou matek.¹⁶³ Tato smlouva sice byla Rybovým malým vítězstvím, přesto se zamysleme nad složením signatářů. Honorace města a duchovní byli lidé, kterým se vzdělání dostalo. U rychtářů to už bylo horší, ale ony dvě matky, zastupovaly převážnou část prakticky negramotné společnosti, která sice podepíše smlouvu, ale šíření tohoto odkazu se bude dařit do chvíle, než ideu vzdělání nahradí starosti a potřeba práce. V části pojednávající o Rybově životě narážíme neustále na

¹⁶² Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 57 – 58.

¹⁶³ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 58.

problémy s rodiči, kteří si význam vzdělání neuvědomují, či mu nevěří. Jejich solidarita se školou reaguje na nejružnější ekonomické a sociální změny. Vzpomeňme na probíhající války, které se odrazily na vztahu rodičů ke škole a nemálo ovlivnily celkovou ekonomickou situaci monarchie.

2.4. Rybova kontrolní činnost v rámci edukačního procesu

Následující řádky dnes zřejmě nikoho nepřekvapí, ale v 18. století se jednalo o fenomén nový a pro pedagogickou vědu převratný. Po příchodu učitele do hodiny museli žáci učiteli ukázat vypracované úkoly a učitel je uchovával. Zavedl také hodiny opakovací, ty se zpravidla konaly v posledním týdnu daného měsíce. Opakovala se jak školní nařízení, tak Němčina, počty, pravopis, katechismus a jiné. V rámci opakovacího procesu psaly děti tzv. měsíční úlohy.¹⁶⁴ Důvodem zavedení opakovacích hodin byla častá nepřítomnost některých žáků, kteří když následně do školy přišli, tak si nic nepamatovali, nebo nemohli rozumět nové látce. V rámci kontrolního procesu můžeme uvést i zavedení Školního deníku, který Ryba vedl velmi pečlivě. Z jeho zápisů pak vycházela učitelova rozmanitá činnost, kdy komparoval počty žáků v jednotlivých měsících, deník poskytoval učiteli i zpětnou vazbu při evaluaci svého výchovně-vzdělávacího postupu. Systém kontrol a hodnocení prováděl nejen na žácích, ale i sám na sobě, v duchu svého hesla: „ *Abys byl lepším, pozoruj denně své činy a zkoumej je!*“¹⁶⁵ V říjnu roku 1792 odjel Ryba do Prahy, kde strávil dva dny ve vzorové škole, opatřil si novou literaturu a pečlivě navštěvoval přednášky učitele Aleše Pařízka. Důvodem bylo, jak uvádí Spěváček,¹⁶⁶ hledání nových metod a možností zhodnocení vlastní práce ve škole i mimo ni.

¹⁶⁴ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 54.

¹⁶⁵ Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 32.

¹⁶⁶ Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 48.

Rybova snaha o neustálý rozvoj veškerých aspektů vzdělávání je doložena zápisem v jeho deníku, ze kterého vyplývá, jak pokrokové myšlení na svou dobu měl, zde si ukažme, jaké názory měl při zkoušení žáků:

„Zbývajících dnů tohoto měsíce použil učitel k pravé zkoušce svých žáků. Zkoumal, zda jeho přednes dobře pochopili, pozoroval jejich chápavost a snažil se zejména přesně sledovat citový projev. Tuto zkoušku nelze považovat za obvyklou, neboť se týká smyslů, kdežto obvyklá, ducha. Zkouška smyslů má význam pro dětskou duši, druhá pro jejich budoucnost. Při této vyšetřující zkoušce zkoumám sám sebe. Poznávám své chyby a lituji jich srdečně – podle zkušenosti si tvořím pravidla moudrosti, bez nichž bych byl ve škole spíše na škodu než k užitku. A tak milí učitelé, chcete-li zkoušet své děti, zkoušejte sami sebe, neboť bez této zkoušky nebudete svým žákům příliš užiteční, ba mohu říci, budete pro ně škodliví.“¹⁶⁷ Pařízek byl velký propagátor Felbigerovy Methodenbuch. Rybovým záměrem bylo propojení teoretických a praktických vědomostí a dovedností a jejich následná využitelnost ve škole i mimo ni. Z deníku se dočítáme, jak Ryba o procesu přemýšlel. *„Chceme-li se přesvědčit, zda nauky, které podáváme mládeži, přinášejí užitek, nesmíme litovat námahy sledovat děti, zda podle nich jednají! Zpozorujeme-li však, že jednají jinak, znamená to, že je buď nepochopily, nebo neprocítily. Zde se musí začít znovu a nespěchat, jak se bohužel nejčastěji děje. Aby však tyto poučky nezůstaly prázdnými slovy, je třeba, aby je učitel dovedl dětem vysvětlit a vtisknout do jemných srdcí.“¹⁶⁸*

¹⁶⁷ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 159

¹⁶⁸ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 125.

2.5. Systém odměn a trestů

Ryba byl osvícenským humanistou, jeho přístup se promítl i do systému odměn a trestů. První věcí, kterou odstranil, byla, jak uvádí Königsmark,¹⁶⁹ ponižující „oslovská lavice.“ Pokud trestal, vždy důkladně zvažoval metodu. Záznamy o tělesných trestech nehovoří. Školní deník poskytuje obraz události, která Ryba řešil chlapcovo špatné chování vůči učiteli. Chlapci se nedostalo tělesného trestu, ani zápisu do černé knihy. Ryba se stoickým klidem, v duchu Sokratova rozhovoru, chlapce přiměl, aby sám na základě jím přesně mířených otázek došel k hodnocení svého chování a tím poskytl příklad zbylým žákům. Nešťastníka po chvíli dohnal k slzám a následně v něm našel jednoho z nejmilejších žáků.¹⁷⁰ Do stupnice trestů patřila černá známka, či zápis do černé knihy. Systém odměn tvořil zápis do zlaté knihy a školního deníku. Všechny odměny i tresty pak měly svou hierarchii, přičemž zápis do Školního deníku byl odměnou nejvyšší. Na systému odměn a trestů můžeme pozorovat, že si Ryba dobře uvědomoval důležitost vzdělání mladé generace, která se stane nositelkou národního dědictví. Přes veškerou nepřízeň se snažil, aby se děti do školy nebály chodit. Možná právě kvůli vzpomínkám na svého prvního učitele Strejčka, o kterém již byla řeč v části pojednávající o Rybově životě.

¹⁶⁹ Königsmark, Jan: Odkaz Jakuba Jana Ryby dnešní době. Přeštice 2009. s. 43

¹⁷⁰ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 54.

2.6. Progresivní změny endogenního a exogenního edukačního prostředí

V předešlém textu je naznačeno, jak hluboké nedostatky shledal při svém nástupu do rožmitálské školy. Dnes bychom jistě do takového prostředí sami ani nevčkročili, natož abychom tam poslaly děti. Ryba popisuje stav třídy po svém nástupu, jako páchnoucí, vlhkou místnost, se shnilými lavicemi, rozbitými okny a nepřiléhajícími okenicemi, podlaha z prken, pod níž byla díra, byla téměř shnilá, chyběly knihy, křídý, skříň na pomůcky. Skrze rozbitá okna často večer vlezly slepice, či jiná havěť, která ve třídě zanechávala trus. Kamna byla prasklá, jejich použití by znamenalo nebezpečí požáru. Pokud by teda náhodou bylo čím topit. Škola měla jasně stanoveny, na jaké suroviny a v jakém množství má nárok. Bohužel nikdo, mimo Ryby nedbal o dodržování předpisů a sám učitel, který naopak velmi zatvrzele dodržování vyžadoval, byl kvůli svému přesvědčení neustále ostrakizován. Učitel se však nevzdal a tvrdošjně žádal příslušné instance o zlepšení stavu budovy a třídy. Než se však začalo se samotnými opravami, zavedl alespoň hygienu školního prostředí. O dodržování hygieny se zmiňuje i Spěvák, který vychází z analýzy Školního deníku.¹⁷¹ Obě školní třídy se denně smýčily před lavicemi, jedenkrát denně v zimě, dvakrát denně v létě, kdy se čistily celé. Ve třídách udržoval zdravý, čerstvý vzduch, vyslovil požadavek na vybourání menšího okna, skrze které by do třídy proudil čerstvý vzduch i v zimě. Než se však toto realizovalo, vykuřoval dvakrát denně třídy jalovcem.¹⁷² Další endogenních změn bylo dosaženo společně s exogenními, protože již byly finančně náročnější.

¹⁷¹ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 73.

¹⁷² Spěvák, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 33

Endogenních změn bylo dosaženo dříve, z důvodu menší finanční, časové, i organizační náročnosti. Na změny exogenního charakteru musel učitel čekat do roku 1793, kdy proběhla rozsáhlá renovace školní budovy. Ve Školním deníku Ryba popisuje, jaké změny proběhly.¹⁷³ Škola byla dřevěná, tudíž za nepříznivého počasí byla všude patrná vlhkost a chlad. V rámci oprav byly zdi obloženy cihlami, byla spravena okna, okenice, nově byly zhotoveny dveře, které jak Ryba poznamenává, šly konečně zavřít. Schody do školy byly opatřeny zábradlím. Oprav se dočkala i střecha budovy. Kvůli vlhkosti byla zvýšena podlaha o asi 20 centimetrů, tudíž se místnost stala světlejší. Třídy dostaly nové lavice, novou katedru a byla opravena kamna. Učiteli byl postaven vedle školy chlívěk pro drůbež a ovce. Díky rekonstrukci bylo vyučování zahájeno koncem října 1793.

Jediné, co Ryba ovlivnit nemohl, bylo nevhodné umístění školy. Škola stála u cesty vedoucí k náměstí, tudíž kolem ní proudily davy pokřikujících lidí, povozů, potulovala se tu zvířata a značně narušovala vyučování.

2.7. Rybova metodologie a formy výuky

Při čtení Rybových poznámek ve Školním deníku si povšimneme, že zavedl nové formy výuky. Z individuální přecházel ke kooperativní, přičemž skupina starších žáků dostala na starost žáky mladší a opakovala s nimi učivo, či jim vysvětlovala nedostatky. V rámci jednotlivých tříd pak bylo zavedeno i párové vyučování, kde učitel stanovil zdatnější žáky, kteří se posadili ke slabším a plnili společně zadanou práci, či vysvětlovali a opravovali chyby svých méně šikovných spolužáků. Třídy mezi sebou také kooperovaly, jak můžeme vidět na příkladu koupání.

¹⁷³ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 123.

Novinkou ve vyučování se stala realizace tzv. industriálního vyučování.¹⁷⁴ S tímto označením přichází Spěváček, ale sám Ryba v denících obšírně popisuje, co vše do industriální výchovy patřilo. Pojem industriální výchovy je také často zmiňován se jménem Ferdinanda Kindermana, který, prý, Rybu na tuto myšlenku přivedl. V jiných zdrojích se však informace nepotvrdila. Na tomto příkladu můžeme pozorovat vývoj mezipředmětových vazeb. K industriální výchově patřilo zakládání sadů, roubování stromů, rybaření, základy polního hospodářství, různé činnosti sloužící nejen k rozvoji jemné motoriky, jako pletení košíků, ale i činnosti potřebné pro praktický život. V plánu měl založení třídy ručních prací pro děvčata. Tato iniciativa se nedočkala pochopení, ani schválení, proto nebyla realizována. Žáci se s učitelem podívali do místní železárny, Ryba je bral na výlety po okolí, učil je pozorovat přírodu, pomáhat lidem, zvelebovat své město i okolí.

Jako pravý osvícenec věřil ve vědu, techniku a pokrok. Školní prostředí často nahrazoval pobytem v přírodě, zkrátka, všude tam, kde je čisto a čerstvý vzduch. Při této příležitosti vymýšlel žákům různé hry, honičky, běhy, míčové hry. Chvilku odpočinku pak vyplnil vhodně zvolenou četbou nejrůznějších básníků. Na tomto postupu můžeme vidět jistou analogii s J. A. Komenským, který ve spise Škola hrou, také zdůrazňoval potřebu hry, její užitečnost a vliv na osvěžení ducha a těla. Mezi Rybovy oblíbené vzdělávací metody patřila metoda tzv. Sokratovská metoda, která na základě vhodně zvolených otázek motivuje žáky k získávání nových poznatků a jejich upevňování. Ryba se přesvědčil, že žáci si mnohem lépe pamatují informace, které si odvodí, než ty, které pouze pasivně přijmou na základě učitelova výkladu.

Stejně vyhovující metodu Ryba zvolil, když učil žáky čtení. Postupoval induktivně, od jednoduchého ke složitějšímu, od známého k méně známému. Učivo přizpůsoboval žakovským schopnostem. Tehdy byl pojem psychodidaktické transformace neznámý, ale na základě analýzy Rybovy činnosti pedagogické vidíme, že přesně ona psychodidaktická transformace byla běžnou součástí jeho hodin.

¹⁷⁴ Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 47.

Bylo již uvedeno, že jedním z didaktických prostředků, který Ryba využíval, byly nejrůznější písně. V písních se objevovala mravoučná tematika, také různé motivační a asociační techniky. Písně využíval jak před začátkem vyučování, tak i při něm, pokud viděl, že žáci ztrácí pozornost, zavelel, aby se postavili a zpívali. Přes osmdesát jich složil pouze pro děti. Rybovy písně vyšly i ve vydavatelství Mladé fronty v Praze, roku 1989.¹⁷⁵Nalezneme v nich satiru na úředníky, rychtáře, starce i stařenu, na matku, manžele, manželku apod.

Königsmark¹⁷⁶a Spěváček¹⁷⁷ uvádějí příklad písně před vyučováním, kterou složil sám Ryba.

„ S chutí, milí spolužáci, čile, hbitě, jako ptáci

do školního cvičení.

Zdař Bůh, máti, milá školo! Bez tebe v hlavách, v srdci holo-

bez tebe hrubost v obcích je.

Čtení, psaní, počítání, božských, lidských věcí znání-

ó, jak pro nás drahý zisk!

Jak se máme v světě chovat, k tomu školy vedou nás.

Rozum k pravdám osvěcuje, srdce k ctnostem nakloňují-

ó, jak vzácný školní čas!“

Rybovi metodické praktiky se promítly i do výuky cizích jazyků, primárně němčiny. Zápis ve Školním deníku z 13. prosince 1791: *„Denně zjišťuji, jak děti pokračují v němčině. Ve své třídě napočítávám více než třicet psaníček, která*

¹⁷⁵ Ryba, J. J.: Písně. Mladá fronta. Druhé vydání. Praha 1989. s. 24 – 43.

¹⁷⁶ Königsmark, Jan: Odkaz Jakuba Jana Ryby dnešní době. Přeštice 2009. s. 45.

¹⁷⁷ Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984. s. 107- 108.

*obsahují jednak prosby nebo poděkování, jednak stížnosti na špatné chování mnohých žáků. Lístky musí však být napsány německy a tento způsob učení se cizí řeči je velmi prospěšný. Zkušenost učí, že si ji děti hravě osvojí, musí však mít dobrého vůdce.*¹⁷⁸ Vzpomeňme, jak Ryba apeloval na děti i rodiče, aby němčinu cvičili, aby mezi sebou německy mluvili. Není však cílem, aby si čtenář myslel, že Ryba předsouval němčinu, před jazyk český. Ryba byl vlastenec, ale po svém zážitku z přijímacího řízení na gymnázium, si uvědomoval nutnost znalosti Německého jazyka.

Dalším prvkem, který můžeme po analýze Rybovy literatury vyvodit, je jistý konsens mezi Komenského metodou synkritickou a Rybovým vyučováním. Nevíme, zda Ryba studoval, či znal Komenského dílo, protože jeho knihy patřily i po vydání Tolerančního patentu (1781), jak uvádí Königsmark,¹⁷⁹ mezi tzv. „libri prohibiti“. Komenský se s touto metodou seznámil na univerzitě v Herbornu, kde navázal na profesora Johanna Heinricha Alsteda (1528-1628). Daniel Rybák hovoří o Alstedovi jako o: „*reprezentantu myšlenky encyklopedismu, univerzálního vědění, systematizovaného na základě ideje univerzální analogie.*“¹⁸⁰ Metoda synkrize je schopna určit místo každé disciplíně v celku encyklopedického univerza. Snad jen díky pedagogickému talentu Jakuba Jana Ryby mohlo dojít k jisté podobnosti, ale potvrdit to bohužel nemůžeme, přesto prvky Rybova vyučování vykazují shodné rysy právě s touto metodou.

¹⁷⁸ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 102.

¹⁷⁹ Königsmark, Jan: Odkaz Jakuba Jana Ryby dnešní době. Přeštice 2009. s. 46.

¹⁸⁰ Rybák, D.: Komenského synkretická metoda, in: Unie Comenius, č. 27- 28, Praha 2008. s. 21.

2.8. Rybovy spisy pedagogické

Ryba, jak je známo, byl především hudebním skladatelem. Soupis jeho kompozic tvoří konečné číslo 1083. Jeho skladatelská činnost není naším tématem, proto se budeme zabývat výhradně spisy, které inklinují k jeho činnosti pedagogické. Při analýze těchto spisů můžeme pozorovat didakticko-morální koncept, který prostupuje jeho dílem. Jeho snaha se neorientovala pouze na žáky a jejich širokospektrální evoluci, ale zabýval se také osobností pedagogů, kterým se snažil všemožně pomoci, aby správně šířili jeho odkaz. Jednou z pedagogických prvotin je spis vyšlý roku 1804, *Radovánky nevinných dítek*, které, jak Ryba píše ve Školním deníku,¹⁸¹ věnuje v počtu dvaceti exemplářů, k příležitosti založení penzijního fondu pro vdovy a děti učitelů. Učitel se zároveň zavazuje k využití všech svých schopností pro blaho státu a sepsání spisů pro lid. Tento spis je reakcí na lidskou pověřivost, kterou zde Ryba vyvrací a kritizuje a zároveň vyzývá rodiče, duchovní a jiné k racionálnímu uvažování. Poukazuje zde také na nebezpečí pověr, jak při vzdělávání, tak v běžném životě. Spis je psán, jak uvádí Němeček,¹⁸² formou dialogu bratra s mladšími sourozenci o Mikuláši, Lucii a štedrovečerních pověrách. Autor zde dále vysvětluje původ Vánoc, zvyků, koled atd. Dalším spisem, který má spojitost s tématem pověr je *Abeceda bohabojnosti, šlechtnosti a moudrosti a opatrnosti*, vyšlá roku 1813, jak uvádí Němeček,¹⁸³ jako součást Hromádkových *Prvotin pěkného umění*. Zde Ryba v krátkých mravoučných větách doporučuje a chválí ctnostný život, čisté svědomí, střídmost, pracovitost, dále vyzývá žáky k lásce k rodičům a učitelům. Rovněž se zde zabývá otázkou rovnosti všech jazyků.

¹⁸¹ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 185.

¹⁸² Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 19.

¹⁸³ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 19.

V návaznosti na otázku rovnosti jazyků sepsal Ryba příspěvek *Hádka mezi Novou a Pravočechem*, která měla vyjít, jak uvádí Berkovec,¹⁸⁴ v Hromádkových obnovených *Prvotinách* roku 1815. O příspěvku se dozvídáme z korespondence, ve které Hromádka chválí Rybův nápad, ale vyzývá jej k přepracování závěru. Rukopis je však dodnes ztracen. Příspěvek pojednává o obraně českého jazyka, proti germanizačním snahám rakouské správy země. Byl psán formou rozpravy pravých vlastenců, hájících národní svébytnost a krásu mateřské řeči.

Mezi spisy, které významně ovlivnily učence z dob Českého národního obrození, patří, jak uvádí Berkovec,¹⁸⁵ sice nedokončený rukopis s názvem *Kniha Pravočeských způsobů mluvení, vyznamenání, přísloví, průpovědí a rozličných gramatikálních a ortografických známek etc.* Kniha obsahuje záznamy slov v abecedním pořádku, jmenné tvary, různá rčení, příklady časování a skloňování, předložkové vazby, syntax atd. Dále je členěna do statí, které obsahují zastaralá jména, starší výrazy, cizí výrazy, nová slova atd. Tento rukopis se stal, jak uvádí Berkovec,¹⁸⁶ zdrojem pro Jungmannův slovník česko-německý. Sepsání tohoto rukopisu vede čtenáře k myšlence, že Ryba věnoval spoustu času poznáváním mateřského jazyka. Ryba měl v osobním inventáři dílo Daniela Adama Veleslavína *Politia historica*, o němž často hovoří ve Školním deníku. Lze proto uvažovat o Veleslavínovi, jako o Rybově inspiraci. To by potvrdil i fakt, že v díle Veleslavínově, bylo nalezeno mnoho vpisů a poznámek a sám Ryba se Veleslavínovým dílem zabýval.

Jedním z nejvýznamnějších a zároveň nejznámějších pedagogických děl je bezpochyby *Kancionálek pro českou školní mládež*, vyšlý roku, jak uvádí Němeček,¹⁸⁷ 1808. Kancionál je synonymem zpěvníku, případně se může jednat o sborník duchovních písní různých vyznání. Pro české prostředí jsou typické, jak uvádí Berkovec,¹⁸⁸ od 16. století. Rybův kancionálek se značně odklání od běžné

¹⁸⁴ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 126 - 127. ISBN 80-85787-97-0

¹⁸⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 127. ISBN 80-85787-97-0

¹⁸⁶ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 127. ISBN 80-85787-97-0

¹⁸⁷ Němeček, J., in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 19.

¹⁸⁸ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 110. ISBN 80-85787-97-0

formy zpracování. Jen nepatrná část z jeho obsahu je bez notového zápisu nábožných a mravoučných písní. Toto dílo je jakýmsi didaktickým návodem věnovaný primárně učitelům, ale i žákům. Ryba zde dokládá důležitost učitelů triviálních škol, a jak uvádí Němeček,¹⁸⁹ přirovnává zde tyto učitele ke štěpařům, kteří mají hluboko zapustit kořeny ctností do mladých srdcí. Kancionálek navazuje na *Radovánky nevinných dětí*. Je zde patrný důraz na křesťanskou výchovu, písňové texty jsou, mimo jiné, rozděleny na Ranní a Večerní vzdechnutí k Bohu, jak poznamenává Berkovec.¹⁹⁰ Nalezneme tu i jisté motivační skladby, jako je *Vzbuzování ke školnímu cvičení*, jejíž obsah byl uveden v předešlém textu na straně 40 - 41. Dále například *Písně před školním cvičením a po něm*.

Post mortem vydané dílo, *Dar pilné mládeži*,¹⁹¹ vyšel roku 1829 a obsahuje dvanáct písní pro děti, které byly doprovázeny hrou na piáno. Ryba tím patrně rozšiřoval dětský repertoár písní, které byly zpívány při výuce. Každá z písní svým rozsahem zabírá jednu stranu, jak píše Berkovec,¹⁹² všechny písně jsou strofické,¹⁹³ s krátkými předebrami na klavír, jsou typické svou jednoduchou nástrojovou stylizací.

Venkovským autorům Ryba věnoval spis, jak uvádí Brodničec¹⁹⁴ a Berkovec¹⁹⁵ *Počáteční a všeobecní let*. Předmluva nese datum 22. listopadu 1800. Ryba v předmluvě píše, že když připravoval tuto knihu, měl před očima mladé lidi, kteří, jak doufal, by se chtěli učit hudbě. Kniha obsahuje ucelený systematický a didaktický návod na vše, co by začátečník potřeboval. Je uspořádána do třech knih, z nichž všechny mají několik kapitol. Kniha první, má, jak uvádí

¹⁸⁹ Němeček, J. in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 19.

¹⁹⁰ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 111. ISBN 80-85787-97-0

¹⁹¹ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 166. ISBN 80-85787-97-0

¹⁹² Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 114. ISBN 80-85787-97-0

¹⁹³ Poznámka: strofa je spojením jednotlivých veršů, do zpravidla jednoho myšlenkového celku.

¹⁹⁴ Brodničec, Josef: Jakub Jan Ryba pedagog. Rožmitál pod Třemšínem 1990. s. 31.

¹⁹⁵ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 86 - 89. ISBN 80-85787-97-0

Berkovec,¹⁹⁶ čtyři kapitoly, které se navzájem doplňují. V úvodu Ryba vysvětluje rozdíl mezi zvukem a tónem, druhá hovoří o hudbě, jak o umění tónu. Kapitola třetí vysvětluje vliv hudby na lidské city a v poslední kapitole první části je objasněna hodnota a společenská funkce hudby.

Část druhá pojednává v třinácti kapitolách o obecných pojmech hudební nauky. Zde Ryba narazil na terminologický problém, poněvadž on sám, mnohé termíny převzal z cizích jazyků. Snažil se tedy, tyto termíny vhodně nahradit různými přípisy a glosami. Faktem je, že některé z jím vytvořených termínů, se používají do současnosti. Pro představu uveďme: *zjinačené dobrozvuky*¹⁹⁷ = alterované konsonance.

Ve třetí části nalezneme *Muzičný slovník*, který je syntézou nejdůležitějších termínů z hudební praxe i teorie. Slovník je veden dle abecedy, nechybí v něm vysvětlení cizích slov, ani různých nářečových tvarů. K tomu doplnil k jednotlivým heslům vlastní komentáře, či jiné souvztažné informace. Toto dílo byla vůbec prvním uceleným didaktickým přehledem u nás, proto je mu přikládán takový význam. Vyšlo roku 1808 u nakladatele, který stejného roku skonal, Václava Matěje Kraméria.

Mimo nesčetných dalších kompozic, především sloužícím k určitým náboženským účelům, Ryba překládal antické filosofy. Mezi nejrozšířenější Rybův překlad patří *Život Luciáše Annanáše Seneky filosofa*, který Rybu provázel od útlého mládí až do okamžiku jeho smrti. O tomto díle i Rybově vztahu k filosofii, bude pojednávat následující kapitola.

Ryba byl člověk rozličných zájmů, jak se dočteme v předchozím textu.

Berkovec¹⁹⁸ uvádí, že napsal i veršovaný německý *Popis hory Třemšín*, z podnětu

¹⁹⁶Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 86 - 89. ISBN 80-85787-97-0

¹⁹⁷Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 87. ISBN 80-85787-97-0

¹⁹⁸Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 106. ISBN 80-85787-97-0

arcibiskupa Salma. Bohužel se nenašel jediný výtisk básně, který by tak poskytl cenný obraz úprav Třemšína.

Rybova činnost pedagogická, je natolik rozsáhlá a přínosná, že je obtížné jeho osobnost jednoznačně deskribovat. Jako prostředek, usnadňující pochopení, byla zvolena, dle příkladu Rybova, následující báseň, která tvoří úvodní list knihy Jiřího Berkovce, autora, který se osobě a tvorbě Jakuba Jana Ryby věnuje celý život. Autorem není nikdo jiný, než sám Ryba.

„Bohu, vlasti, lidu sloužit,

po obecném dobru toužit,

s Múzami se celovati,

čísti, housti, rýmovati,

vzdělávat se bez ustání

jest mé denní zaměstnání.“

Jakub Jan Ryba

III. Rybův postoj k filosofii

3.1. Obsah Rybova inventáře

Rybovu filosofickou orientaci budeme rekonstruovat na základě obsahu jeho privátní knihovny, která často sloužila i pro školní účely. Dále nám poslouží i odkazy z primární literatury, včetně Rybových Školních deníků, i jeho osobních memoárů. Sám Ryba si jakýkoliv knih velmi vážil a od mládí je rád studoval. Ve své době byl však značně znevýhodněn cenou knih, i problematikou jejich distribuce. Jan Němeček, který opatřil *Školní deníky Jakuba Jana Ryby* úvodem a nejrůznějšími přípisy, přináší výčet filosofických děl Rybovy knihovny. Přirozeně byl obsah Rybovy knihovny mnohem bohatšího rázu. Obsahoval mnohé pedagogické spisy a souvztažné materiály pro výchovu a vzdělávání, nicméně to není tématem této části práce.

Jako první zmiňuje Rousseauova *Emila (1762), Vyznání jeho mládí a mužného věku a Samomluvy*.¹⁹⁹

V *Emilovi* můžeme spařovat Rybovu inspiraci jakožto pedagoga. O vztahu Ryby k pedagogice hovoří druhá část této práce. Na ní bylo ukázáno, jakou váhu přikládal Ryba osobnosti učitele jakožto vychovatele. Pokud si vzpomeneme na Rybovo líčení problémových vztahů s farářem Zacharem, uvidíme, jaký důraz byl přikládán vychování a vedení žáků v jejich mravech. Za to samé, jak je rovněž uvedeno v předchozím textu, často kritizoval právě svého předchůdce, Ondřeje Poddaného, který se více věnoval rozmlouvám s farářem a komponování hudby a výchovu a vzdělání žáků považoval za cosi sekundárního. V *Emilovi* Rousseau kritizuje náboženství. Ryba byl sice

¹⁹⁹ Němeček, J. in: *Školní deníky Jakuba Jana Ryby*. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 18.

hluboce věřícím člověkem, ale, jak uvádí Němeček,²⁰⁰ nikoliv ve smyslu dogmatickém. Ryba vyznával cestu racionální zbožnosti, ve smyslu zásad dobra. K tomu vedl i své žáky. Němeček uvádí,²⁰¹ že vzorem dobra, byl pro Rybu Bůh, jakožto bytost nejvyšší. Společně s Rousseauem bylo Rybovi vyzdvihování lásky k přírodě. Opět zde můžeme pozorovat jistý konsens mezi obsahem díla Rousseaua a Rybovým pedagogickým směřováním, ve smyslu pořádání mimoškolního vyučování v přírodě, či v rámci tzv. industriální výchovy, která vedla ke zvelebování luk a polí, zakládání sadů, nejrozmanitější práci s rostlinami a stromy atd.

Dílo *Vyznání jeho mládí a mužného věku* je jakousi Rousseauovou retrospektivní sebekritikou, opatřenou nejrůznějšími výzvami na základě událostí z jeho života. Ukazuje na rozpory mezi učením Rousseauovým a jeho životem. Pro Rybu mohlo mít dílo význam ve smyslu jeho všeřikajícího citátu, který navíc, na rozdíl od Rousseauovi celoživotní retrospektivní sebekritiky, směřuje k retrospekci každodenní.

„Abys byl lepším, pozoruj denně své činy a zkoumej je!“

Jakub Jan Ryba

S Rousseauem by se jistě Ryba shodl i v myšlence propagování citu. U Ryby tento postoj pozorujeme na jeho důrazu v mravním vyučování. Nestačilo mu, aby děti látku ovládaly, či aby se modlily jen za použití slov. Snažil se jim vštípit i ony emoce, které by takové konání podpořily.

²⁰⁰ Němeček, J. in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 26.

²⁰¹ Němeček, J. in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 24.

Následně Němeček²⁰² uvádí životopis Voltairův, od A. N. Cordoceta: *Životopis Voltairův s autobiografickými zprávami Voltairovými, s ospravedlněními a jinými přílohami*, z roku 1791. Je relevantní zmínit, že tato práce nepracuje s uvedenými životopisnými prameny, ale rekonstruuje možná společná východiska na základě široce publikované souvztažné literatury. Voltair byl pro Rybu jistě velmi podnětným autorem.

Voltair na nás dnes může působit jako grafoman, vzhledem k jeho extrémně rozsáhlé literární činnosti. S Rybou měl společnou víru ve vědecký pokrok, kritiku náboženského tmářství, vyznání tolerance, kritiku nesvobody a jiné. Typický představitel osvícenského racionalismu, jak bychom dnes řekli.

Němeček dále uvádí, jako součást Rybovy knihovny životopis Spinozův od Philipsona a Mirabeauv, jehož autor je neznámý.²⁰³ Co se Mirabeaua týká, byl s Rybou v jednom zásadním rozporu. Z historie víme, že Mirabeau byl revoluční postavou Velké Francouzské revoluce (1789), konkrétně jedním z hlavních mužů jejího radikálního, jakobínského křídla. Ryba oproti němu revoluce nepodporoval. Přesto se zajisté jednalo o vzdělaného muže, jehož myšlenky jistě vedly Rybu k mnoha zamyšlením, ať s jeho názory sympatizoval, či nikoliv.

Životopis Barucha Spinozy představuje dalšího z osvícenských racionalistů. Na všech výše zmíněných dílech i osobnostech lze pozorovat shodné rysy s mírnými individuálními přesahy, dané ať už kulturou, či náboženským smýšlením. Přesto však tyto muži poskytují obraz v tehdejší přerodu myšlení, které se stalo pomyslným mezníkem mezi starým feudálním zřízením a nově nastupujícím obdobím racionalismu.

²⁰² Němeček, J. in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 18

²⁰³ Němeček, J. in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 26

Následuje zmínka o spise *Filosofická snění* od neznámého autora z roku 1791, dále Hofmannovy *Přednášky o filosofii života*²⁰⁴. Ve svém deníku pak Ryba zmiňuje Seneku, jako vůbec prvního filosofa, se kterým se seznámil²⁰⁵ a hovoří i o Catullovi, kterého zmiňuje v souvislosti se svou první láskou. Láska byla pro Rybu citem, díky kterému, jak píše: „*Všechny starosti, trampoty a pronásledování se u ní měnily v pouhé mýdlové bubliny. Láska všechno oslazovala, ale byla to ta první, horoucí láska, která může nezkušeného mládence či nezkušenou dívku snadno svést z cesty ctnosti.*“²⁰⁶

Vzhledem k faktu, že knihu *Můj život a hudba* psal na základě svých vzpomínek a posteriori, můžeme na příkladu Catullovy básně vyvodit, že právě tato láska, ukázala Rybovi jistý prožitek, díky němuž se později ztotožnil se stoiky. Napříč jeho pedagogickými i osobními relacemi vidíme, jakou váhu přikládal lásce k bližnímu, ke světu a univerzu. Možná právě po retrospektivním zkoumání svých prožitků během oné první lásky došel Ryba později k interiorizovanému konsensu se stoicismem. Pouze lásku mladistvou nahradil láskou k člověku. Pro přiblížení Rybových pocitů z první lásky uvádíme úryvek z jeho deníku.

„*Dobré děvče! Ačkoliv ses pro mě nestalo tím, čím ses často zapřísahalo být, občas ještě pro tebe mé srdce vroucně bije. Vše, co jsem věrně a cituplně miloval, miluji dosud. O, jak často jsem si prozpěvoval s Catullem.*“²⁰⁷

„*Má A. ...a žijme, užívejme lásky!*

Postranní řeči starých mrzoutů

už pustíme z hlavy – na těch nezáleží.

Slunci je dáno zajít – a zas vstát;

nám ale krátký den když pohasne,

jen věčná noc už zbývá, věčný sen-

²⁰⁴ Němeček, J. in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 18

²⁰⁵ Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 2. ISBN 80-7050-476-5

²⁰⁶ Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 29. ISBN 80-7050-476-5

²⁰⁷ Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 29. ISBN 80-7050-476-5

*Pojď, dej mi tisíc polibků, a sto,
a ještě tisíc, ještě jednou sto,
a takhle dále, stokrát, tisíckrát...
A pak, až tisíců už bude hodně,
číslice pomíchejme – nač je znát?
Kdyby zlí lidé součet chtěli zjistit,
ještě by mohli puknout od závisti.*²⁰⁸

V Rybově deníku je uveden i latinský originál Catullovy písně,²⁰⁹ pro potřeby této práce, byl však zvolen srozumitelný český překlad.

Z deskripce události Rybovy smrti víme, že ze světa odešel za Senekova doprovodu.

²⁰⁸ Catullus, G., V.: Zhořklé polibky. Písně pro Lesbii. Praha 1980. in: Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 30. ISBN 80-7050-476-5

²⁰⁹ Catullus, G., V.: Zhořklé polibky. Písně pro Lesbii. Praha 1980. in: Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 30. ISBN 80-7050-476-5

3.2. Seneca životním průvodcem Rybovým, prvním, i posledním

„Život je dost dlouhý, když víš, jak ho prožít.“

Lucius

Annaeus Seneca

Lucius Annaeus Seneca byl čelním představitelem římské stoické školy, zároveň byl politikem, básníkem a dramatikem. Stoická nauka učí o životu v souladu s přírodou, podřizování svého jednání logu, světovému řádu.²¹⁰ Ctnost, svoboda a moudrost spočívá v tom, že se člověk podrobí kosmu a neusiluje o nic, co není v jeho moci, co náleží do množiny věcí lhostejných, jako je smrt, chudoba, bohatství, či život. Stoikové hovoří o nejvyšším dobru jako o ctnosti a říká, že člověk by se neměl nechat vyrušit malichernostmi a žít v klidu duševním, z něž se pravý filosof rušit nedá. Mezi základní požadavky stoické etiky na společnost patří spravedlnost a láska k člověku. Opět krásná koherence s Rybovým dílem i osobností. Stoikové byli ve své podstatě prvními humanisty. O stoické nauce bylo napsáno mnoho prací a dodnes je zajímavým a podnětným tématem ke studiu. Nicméně není cílem této práce, pojednání o stoicismu, ale odhalení Rybova smýšlení, na základě analýzy primární literatury. Seneca byl, jak můžeme usuzovat z Rybovy literární tvorby, jeho největší oporou. Senekův *De tranquillitate animi*, byl zároveň prvním filosofickým spisem, který si Ryba odnášel domů z pražských studií. Pokud si vybavíme jednotlivá období Rybova života, nemůžeme se divit, že to byli právě stoici, ke kterým Ryba inklinoval. Rybov život provázelo mnoho nešťastných událostí, úmrtí v rodině, nesplnění snů, ostrakismus nadřizených i běžných poddaných.

Ryba ve svém deníku poznamenal:

²¹⁰ Seneca, L., A., Bahník, V. : O dobrodiních. Praha 1992. s. 10. ISBN: 80-20501-68-1

„*Bůh nemá v řádném muži zalíbení, zkouší ho, otužuje, připravuje si ho* (Seneca, *O prozřetelnosti*).“²¹¹

Žádný z filosofů se neobjevuje v Rybově díle tak často, jako Seneka. Ve spisech pedagogických je uveden překlad, jehož je Ryba autorem. Spis se nazývá *Život Luciáše Annanáše Seneky filosofa* a jak uvádí Berkovec,²¹² byl součástí kompletu, s názvem *Succus et flores*, česky *Míza a květy*. Do tohoto kompletu Ryba zařadil úryvky z knih *O hněvu*, *O útěše*, *O prozřetelnosti* a *O duševním klidu*. Tyto výňatky byly ponechány v latinském originále, pouze část knihy *O hněvu* Ryba přeložil do češtiny. V rukopisu kompletu, jak píše Berkovec,²¹³ podtrhl Ryba věty, či výroky, které jej zaujaly.

Rovněž z jeho deníku, vyčteme vztah k Senekovým výroky:

„*Co je povinností řádného muže? Podrobit se osudu.*“²¹⁴

Tento výrok ze spisu *O prozřetelnosti*, se stal Rybovým doživotním průvodcem. To dokládá mnoho faktů z Rybova života. Při čtení Rybova životopisu, se jasně dokazuje nepříjemná pravdivost Rybova citátu: „*Semper adversa fata mihi.*“

Možná nebo snad právě proto hledal Ryba útěchu u stoiků. Jak se asi musel cítit člověk, který byl na svou dobu nadprůměrně vzdělaný, který směřoval k obecnému dobru v duchu nejen Senekova, ale i křesťanského hesla, *Vivere Alteri*, česky, *Žít pro bližního*.

Pokud se nad těmito výroky zamyslíme, dotvoří se nám obraz Rybova smýšlení. Zde můžeme vyčíst odpovědi na Rybovo neustálé snažení o dodržování nejrůznějších nařízení a vyhlášek, snahu o naučení jeho žáků lásce

²¹¹ Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 2. ISBN 80-7050-476-5

²¹² Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 105. ISBN 80-85787-97-0

²¹³ Berkovec, J.: *Jakub Jan Ryba*. Praha 1995. s. 105. ISBN 80-85787-97-0

²¹⁴ Seneca, L., A., in: Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 25. ISBN 80-7050-476-5

k přírodě, ale i obyčejné lidské plnění povinností. Rybovy Školní deníky přinášejí krásný důkaz, že i ve vypjatých situacích jako byly nejen korespondenční hádky s farářem Zacharem, ale i osobní útoky ředitele Pokorného, zůstal Ryba vždy pevný ve svých názorech a klidný v projevu. Nebyl člověkem, jehož by rozlítíl nespravedlivý útok na jeho činnost, či osobu. V každé nepříjemné situaci se snažil nalézt shodu, či východisko, což činil ve vši slušnosti.

Ve svém deníku říká, že největší uklidnění našel v těchto myšlenkách:

„Prozřetelnost mě chtěla mít tak, jak jsem. Zkoumám-li sám sebe, zjišťuji, že jsem se nikdy nepoddal truchlivé zahálčivosti a jiným špatnostem, že jsem se neustále tím víc namáhal, abych svůj stav alespoň v něčem zlepšil, že jsem vynaložil, co jen šlo, abych vzdělal své srdce i rozum. Ano, tato myšlenka při takovém sebezpytování mi složila a slouží k tomu, že si pochvaluji všechny trampoty, jimž jsem byl podroben. Dost! Prozřetelnost nás vede po temných stezkách k cíli, k němuž jsme určeni.“²¹⁵

Stoická škola se Rybovi zamlouvala nejvíce. Patrně si dokázal stoické učení natolik interiorizovat, že se jeho hluboce věřící mysl dokázala obrnit proti všem nepravostem napáchaným na jeho osobě. Stoikové také nepředstavovali protichůdnou alternativu náboženství. Jisté podobnosti můžeme spatřit i mezi Senekou a Rybou samým. Seneca, byť byl jedním z hlavních představitelů stoické školy, nesoudil společnost tak přísně jako představitelé ostatní. Jeho díla naznačují touhu po jakési rovnosti mezi lidmi. To je relevantní i pro Rybu. Nikde v jeho životě nenajdeme doklad o tom, že by své vzdělanosti a inteligence využíval k povyšování se nad druhými, naopak. Ryba pozoroval společnost, její činy, uvědomoval si jejich konsekvence. Stejně tak ale analyzoval své chování a jednání, aby se mohl stát lepším. To samé učil své žáky. Vzpomeňme na jeho heslo, které dodnes nese pamětní deska s Rybovou

²¹⁵ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 25. ISBN 80-7050-476-5

podobiznou, která je mimochodem smyšlená, na rožmitálském kostele: „ *Abys byl lepším, pozoruj denně své činy a zkoumej je!*“

Podobné chování je charakteristické i pro Seneku. O něm je známo, že byl velmi dobrým znalcem lidí. Pokud budeme číst Senekovy spisy, zjistíme, že jeho nespornou předností bylo umění shrnout mnohá moudra do jedné, ještě zjednodušené věty, která se tím stala pochopitelnou pro masu.

Vzpomeňme na Rybovy poučky ve Školních denících, které jakoby vždy vplynuly na základě probíraného učiva a vytvořily tak nadstavbový rámec, nejen ve vzdělání, ale i v otázkách morálky. Možná, že Rybovým příkladem byl v tomto případě právě Seneca. Následně si představíme ty spisy, které tvořily komplet *Succus et flores* a o nichž máme na základě pramenů jistotu, že je Ryba znal. V rámci toho budou determinovány podobnosti, mezi Senekovým dílem a Jakubem Janem Rybou.

3.3. Succus et flores

Ryba, jak již bylo uvedeno, velmi inklinoval především ke spisu *O prozřetelnosti*. Právě toto dílo mu muselo poskytnout mnohé odpovědi, které vzdělaného učitele jistě trápily. Tento spis totiž pojednává o důvodech dění špatných věcí, dobrým lidem a vztah této otázky k prozřetelnosti. To logicky muselo Rybu zaujmout. Tento Senekův spis snad byl psán přímo pro Rybu.

Odpověď, kterou Ryba hledal, našel.

Odpověď je taková, že dobrému člověku se špatné věci nedějí, protože to, co bychom na první pohled považovali za špatné, ve výsledku naši osobnost sceluje a rozvíjí, tudíž výsledek je pro člověka pozitivní.

Dalším velmi pečlivě studovaným spisem je *De tranquillitate animi*, který je odpovědí na otázku, jak se zbavit duševního neklidu a nevyrovnanosti. Seneca zde hovoří o důležitosti správné volby přátel, o chování člověka v neštěstí, ale i o vhodnosti střídání života společenského se životem v ústraní. Poukázání

nalezneme i na neblahý vliv bohatství na jedince a vhodnost střídání různých činností a zábavy. Ryba nejen, že Seneku pečlivě studoval, ale jeho radami se i řídil. Těžko říci, kdyby na Rybově místě byl kdokoliv jiný, jak by se svým údělem naložil.

Ze tří knih, které pojednávají *O hněvu*, však použil, jak uvádí Berkovec,²¹⁶ pouhý výňatek. Toto dílo rovněž částečně Ryba translatoval do češtiny. V rukopise byly podtrženy věty, které jej zvláště zaujaly, jak poznamenává Berkovec.²¹⁷

Berkovec uvádí následující:

„Zemdlené či choré tělo oslabuje ducha, stejně tak hněvivá hnutí mysli škodí zdraví a zkracují dobu života – Největší chybou je, že příliš vyzdvihujeme to, co nám bylo dáno, nad zkušenosti získané vlastním přičiněním.“²¹⁸

První kniha definuje hněv a poukazuje na jeho ošklivost. Následuje polemika, zda by za určitých okolností mohl být hněv chválen.

Ve zbylých dvou knihách nalezneme odsouzení hněvu, jeho definici. Dočteme se, jak s hněvem bojovat, jak mu předejít. Dílo obsahuje i určité psychologické aspekty, vštěpuje lidem dobré chování k sobě samým i k okolí. Na Rybu muselo rovněž zapůsobit, protože jeho prvky uplatňoval ve vyučování i v životě. Doložit toto tvrzení pomohly Rybovy Školní deníky, které obsahují četnou korespondenci Rybovu s nejrůznějšími úředními institucemi²¹⁹, ale také dopisy z období sporů se Zacharem. Rybova úřední

²¹⁶ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 105. ISBN 80-85787-97-0

²¹⁷ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 105. ISBN 80-85787-97-0

²¹⁸ Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. s. 105. ISBN 80-85787-97-0

²¹⁹ Ryba, J., J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957. s. 93

korespondence se obvykle zakládá na žádostech, či explanacích nejruznějších pomluv příslušným úřadům.

O útěše, je spis věnovaný Senekovým přátelům, kteří si prožili nějaká utrpení. Seneca jim vždy otevírá jiný pohled na celou věc a odvádí tím trpící od jejich utrpení k přemýšlení. Pro Rybu mohlo mít značný užitek, když vezmeme v potaz, že ze třinácti dětí se pouze sedm dožilo dospělosti. Zřejmě největší útěchu Ryba potřeboval, když mu zemřel otec. Otec pro něj byl vzorem morálním, dovednostem, pedagogickým i hudebním. Zrovna tak, jak Seneka poskytuje útěchu Marcii ve svém díle, i stejnojmenném spise, poskytl ji i Rybovi. Ryba myslel na smrt často. Možná právě kvůli interiorizaci se stoickým učením nakonec učinil, co učinil. Pokud byl Seneka toliko součástí jeho života, musel s ním souhlasit i v názoru na smrt. Seneka věřil, že od samého narození člověk směřuje ke smrti, či zániku. Všichni obyvatelé planety jsou a byli nezvratným důkazem, že měl pravdu.

Následující text je výňatkem z Rybova deníku, jedná se o autorovu reakci, respektive její část, která nese název *Něco pro ty, kdo haní*. Ryba v ní vyjadřuje znechucení nad přejímáním cizích názorů, především bez důkladného zvážení, kritického úsudku, či samotné relevantní znalosti. *„Nešťastní kritikové! Vy, kteří zavrhuje lásku k spravedlnosti a pravdě a snažíte se potlačovat milované umění kvůli svému hříchu. Jste nesmazatelně poskvrněni tím, že sice trochu umíte rozeznat ušlechtilé od nízkého, krásné od ošklivého, důkladné od povrchního, ovšem vaše zuřivá závist, vaše velká pýcha, vaše hrabivost a zloba a zakořeněný předsudek tupí všechno, co nepochází z vaší fabriky.“*²²⁰

²²⁰ Ryba, J. J.: *Můj život a hudba*. Příbram 2005. s. 47 - 48. ISBN 80-7050-476-5

Následuje báseň pojící se k tématu.

„Chrání a povznáší umění ryzí kritika.

Jak hnilobný zápach je tlachalova námitka.

Ryzí kritice naslouchám pilně!

Nech řvouny křičet! –Žij klidně! “²²¹

Jakub Jan Ryba

Na tomto příkladu rovněž vidíme spojení mezi Rybou a stoiky. Význam těchto rýmů ukazuje Rybovo otevřené, osvícenské myšlení. Vidíme, že jako pokrokový člověk je kritice otevřen, přijme ji, pokud bude konstruktivní. Zároveň si dobře uvědomoval sílu kritiky v možném přínosu pro cokoliv, co činil. Bohužel se ve zdejší společnosti dočkal převážně opačné, té, kterou považoval za tak nízkou a nečestnou.

Posledním zápisem jeho deníku je poznamenání, že se chystá sepsat Hudební příručku, o které jsme hovořili v části práce tykající se vlastní tvorby pedagogické. Výňatek z deníku ukazuje Rybovo prožívání ve vztahu ke společnosti a zrovna tak je na něm možno demonstrovat autorovy pevné osobní kvality, ale i smíření s vlastním osudem a touhou prožít zbytek svých dnů v maximální shodě se svými idejemi i ideou nejvyšší, Bohem.

„ A tak se zcela odevzdávám boží Prozřetelnosti pevně rozhodnut, že ve dnech, které mi zbývají, budu v tichém ústraní podle svých sil pracovat pro všeobjímající hudební umění, a že se v něm budu víc a víc zdokonalovat. Nakolik svému předsevzetí dostojím, posoudí jednou bez všemožných ohledů současníci, milující spravedlnost, a nezaujaté pozdější generace. “²²²

²²¹ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 48. ISBN 80-7050-476-5

²²² Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 51. ISBN 80-7050-476-5

K předešlému citovanému textu, se pojí následující verše:

*„Netřeba závidět; necht' světská sláva vzdaluje,
kdo rozum má, ať se tiše v duchu raduje.
Tak já dokážu dobře žít v lesích odlehlých,
v místech cest lidskou nohou netknutých.“²²³*

Jakub Jan Ryba

Verše jsou opatřeny datací 8. července 1801.

Je zajímavé, že tyto věty, jakoby hovořily o místě Rybova skonu, o lese Šterbina. Snad právě tento poslední záznam v deníku, předznamenává úmysly Rybovy odejít z tohoto světa.

²²³ Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. s. 51. ISBN 80-7050-476-5

Závěr

V závěru této práce se pokusme shrnout a evaluovat, zda práce splnila cíl, který byl vytyčen. Cílem bylo zachycení Jakuba Jana Ryby v oblasti jeho vztahu k filosofii myšlení jeho oblíbených filosofů. Na základě analýzy a studia primární i sekundární literatury, byl vytvořen přehled filosofů a jejich děl, jež byly obsahem Rybovy privátní knihovny. Na základě těchto a interpretace dalších děl, bylo ve třetí kapitole demonstrováno Rybovo osvícenské myšlení, jeho pedagogický talent, didaktické schopnosti, ale i nazírání na svět v konkrétních případech. Na základě analýzy pramenů osobní povahy pak byla ukázána míra jeho interiorizace s danými filosofy a jejich učením, včetně Rybových projevů ve vztahu ke společnosti, škole atd. Veškeré uvedené výroky týkající se Rybovy osobnosti, nám pomohla dokládat školní agenda i osobních spisy autora, které jsou cenným pramenem obsahující mnohé Rybovy názory, pohnutky a postoje, které se projevíly v učitelově životě. Další velmi zajímavé obrazy byly nalezeny při analýze jeho děl, pedagogických, náboženských, či hudebních obecně.

V první kapitole se práce zabývá, sice obšírněji, Rybovou osobností, jeho původem a životem. K důkladnému pochopení historické formace Rybovy osobnosti však bylo nutné, neopomenout jednotlivé aspekty, které se na této formaci podílely, případně z nich vplynuly mnohé konsekvence, bez jejichž správné konjunkce bychom činili špatné, či neúplné závěry.

Druhá část práce přináší analýzu českého školství nejen před nástupem Rybovým, jakožto pedagogem, ale i před zavedením školních reforem. Následně se práce zabývá praktickým zaváděním reforem, kde se snaží komparovat stav školství před, po a během jejich zavedení. Vzniká tak zajímavý dobový obraz, který přesahuje rámec tehdejšího školství a pojednává o dějinách mentalit a společnosti, včetně jejich vývoje. V celé práci pak

můžeme pozorovat Rybovu širokospektrální evoluci, za jejíhož přispění došlo k položení základů dnešního moderního myšlení.

Seznam použité literatury

- 1) Ariés, P.: Dějiny smrti I., II. Argo 2000. ISBN 80-7203-286-0
- 2) Berkovec, J.: Jakub Jan Ryba. Praha 1995. ISBN 80-85787-97-0
- 3) Brodničec, Josef: Jakub Jan Ryba pedagog. Rožmitál pod Třemšínem 1990.
- 4) Hoyer, Ivan: O předcích a potomcích rodu Jakuba Jana Ryby. Acta genealogica et heraldica. Praha 1995. č. 3-4.
- 5) Königsmark, Jan: Odkaz Jakuba Jana Ryby dnešní době. Přeštice 2009.
- 6) Němeček, J. in: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957.
- 7) Peringerová, G.: Sonnenfels dával rady čtyřem císařům.
in:Havlíčkobrodský deník 19. 2. 2011
- 8) Ryba, J. J.: Můj život a hudba. Příbram 2005. ISBN 80-7050-476-5
- 9) Ryba, J., J.: Školní deníky Jakuba Jana Ryby. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1957.
- 10) Rybák, D.: Komenského synkretická metoda, in: Unie Comenius, č. 27-28, Praha 2008.
- 11) Seneca, L., A., Bahník, V. : O dobrodiních. Praha 1992. ISBN: 80-20501-68-1
- 12) Spěváček, V.: Jakub Jan Ryba, vychovatel našeho lidu. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1984.
- 13) Toufar, Pavel: Otazníky zapomenutých hrobů. Třebíč 2001. ISBN 80 – 7268-138-9

internetové zdroje:

- 1) <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/827/terezianska-reforma-v-ceskem-skolstvi.html/>

- 2) http://www.kehilaprag.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=842%3Asonnenfels-daval-rady-tyem-cisam&catid=74%3Akomentare-a-clanky&Itemid=55&lang=cs

- 3) <http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&clanek=4731>